

Heka László¹**A horvát-magyar állami közösség alkotmányjogi meghatározása a horvát-magyar kiegyezés alapján²***Absztrakt*

A bő nyolc évszázadig fennálló magyar-horvát állami közösség az európai alkotmánytörténet egyik legtartósabb államalakulata volt, mielőtt 1918-ban megszűnt az akkori Osztrák-Magyar Monarchiával együtt. A két ország nem fektette le annak jogi alapjait, így az 1848-ban kialakult konfliktus és Horvátország egyoldalú elszakadása (de facto, mert de iure a két országot továbbra is összekötötte a király személye) új helyzetet teremtett. Annak tisztázása érdekében hozták létre a horvát-magyar kiegyezést. A törvénycikk azonban nem tisztázta, hanem részben elhomályosította az állami közösséggel való legfontosabb kérdést: vajon Magyarország unitárius állam volt, vagy föderációba, illetve reálunióba lépett Horvátországgal. A dualizmus-kori érzelmekkel teli politikai viták (főként a parlamentben) erre a kérdésre nem adhattak egységes választ, ezután a két világháború közötti, majd a hidegháborús korszak nem adott lehetőséget a tárgyilagos elemzésre. Erre csupán Horvátország függetlenné válása után kerülhetett sor. Ebben a tanulmányban államelméleti szemszögből vizsgáljuk meg a horvát-magyar kiegyezést és az általa létrehozott alkotmányjogi modellt.

Kulcsszavak: 1868. évi XXX. törvénycikk, 1868. évi I. törvénycikk, tartomány, autonóm terület, föderáció, reálunió

Abstract

For more than eight centuries, the Hungarian-Croatian state community was one of the most enduring in European constitutional history, before it was dissolved in 1918 along with the then Austro-Hungarian Monarchy. The two countries had not laid the legal foundations for it, so the conflict of 1848 and the unilateral secession of Croatia (de facto, because the two countries were still linked de iure by the person of the king) created a new situation. The Croatian-Hungarian reconciliation was established to clarify this. However, the article did not clarify, but partially obscured, the most important issue with the state community: whether Hungary was a unitary state or whether it entered into a federation or real union with Croatia. The emotive political debates of the Dualism era (especially in parliament) could not provide a unified answer to this question, and then the inter-war and then the Cold War era did not provide the opportunity for an objective analysis. This could only be done after Croatia's independence. In this paper, we will examine the Croatian-Hungarian reconciliation and the constitutional model it created from the perspective of state theory.

Keywords: Act XXX of 1868, Act I of 1868, province, autonomous territory, federation, real union

¹ Dr. habil. Heka László, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet, e-mail: heka@juris.u-szeged.hu. ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0001-8561-2628>.

² DOI 10.59558/jesz.2024.4.47

I. Előszó

Miután Magyarország megkötötte az egyezményt Ausztriával (1867:XII. tc.), egy évvel később kiegészített Horvátországgal, majd szinte egyidőben megalkotta a nemzetiségi törvényt is. Ezzel a legfontosabb közjogi kérdéseit megoldotta és elindulhatott a fejlődés útján. Természetesen a megalkotott törvények mindegyike sok vitára adott okot, de talán egyik sem okozott annyi eltérő értelmezést, mint a horvát-magyar kiegyezés. Már a tárgyaló bizottságok elnevezése kérdésében is körültekintően jártak el. Végül a „Magyarország és a Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok közt fennforgó közjogi kérdések ügyében kiküldött országos küldöttség”, másnéven *regnicolaris deputatio* (királyi bizottság) tárgyalásának eredménye lett az 1868:XXX. tc (a magyar változat), illetve az 1868:I tc (a horvát verzió).³ A tizenkét-tizenkét fős horvát és magyar küldöttség eltérően vélekedett számos kérdésről, illetve fogalomról. Kompromisszumként a magyar fél lemondott a „tartományok” elnevezésről, helyette a Horvát-Szlavónországok vagy a Horvát-Szlavón-Dalmátországok kifejezést fogadott el. A szóbort sem nevezte már „tartománygyűlésnek”, hanem országgyűlésnek. A magyar törvények korábban Horvátországot, Szlavóniát és Dalmáciát „részeknek” (*partes*) nevezte, hol „alávetett” (*partes subjectae*), hol „kapcsolt részeknek” (*partes adnexae*), 1868-ban elfogadták a „társországok” megszólítást (a horvát változatban „*socialia regna*” néven szerepel). Viszont nagyon ügyelt a magyar bizottság arra, hogy az egyezmény magyar változatába ne kerüljön be a horvát okiratokban megforduló „*regnum Croatiae*” vagy „*regnum Sclavoniae*” megnevezés. A horvát változatban az országot csakis királyságnak/királyságoknak nevezik, olykor Hárommegy Királyság kifejezést is alkalmaztak. Még szembe tűnőbb, hogy a törvénycikk magyar címében a „közjogi” megjelölés szerepel, míg a horvát változatban az „államjogi” fogalommal helyettesítik. Ugyanis a magyar közjogi felfogás szerint a *regnum*, az állam (*Staat*) csakis Magyarország lehet, mert a korona magyar, a koronázási oklevél is magyar, ahogy maga a király is. Ezért a Hárommegy Királyság csak ország (*Landes*) volt.⁴ A testvérm nemzetnek nincs állama, hanem ő „csak” ország, mert a magyar főhatóság kiterjed a területükre is. Horvátország és Szlavónia megőrizték jogaikat, és közigazgatási különállásukat, de „saját szuverén államhatalommal nem rendelkeztek.”⁵ Ezzel a nézettel szemben a horvát felfogás szerint a két ország perszónalunióban állt egymással. Az 1868. évi kiegyezés után ezt az álláspontot akként módosították, hogy valójában reálunióról volt szó.

II. Horvátország és Szlavónia megjelölésére használt fogalmak

A kiegyezés-ellenes ellenzék a törvénycikk sajátos értelmezésével befolyásolta a híveit, a közvéleményt és nagy hatással volt a későbbi historiográfiára. A képviselőházban évtizedeken keresztül elhangzott állításaikat egy idő után a kormánypártiak már nem cáfolták, így azokat valós tényként fogadták el a történészek is. A magyar közéletben leginkább a magyar államról, a magyar országgyűlésről és a magyar kormányról szóló álláspontok honosodtak meg, amelyek cáfolták Horvátország államiségének bármilyen elemét. Olvasatukban a déli szövetséges

³ Az 1865-1868. évi országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok (a továbbiakban: KI) V. 1. melléklet a 304. sz. irományhoz (CCLXXVI. ülés). Jegyzőkönyvei a Magyarország s Horvát-Szlavon- és Dalmátországok közt fennforgó közjogi kérdések ügyében kiküldött magyar országos küldöttség és horvát-szlavon országos küldöttség közösen tartott üléseinek. Első ülés. 1868. április hó 28-án. CCIV. sz. ülés.

⁴ Az 1849. évi abszolutizmus bevezetésével Horvátország mellett koronataromány (Kronlander) lett Dalmácia, a katonai határőrvidék, illetve az olmtüzi alkotmány 72. § alapján megalapított Szerb Vajdaság (Woiwodschafft Serbien), amelynek részét képezte Szerém megye is. A fenti elnevezés okot ad arra, hogy a *Landes* szót is tartományként értelmezzék a horvát államiséget cáfolók.

⁵ Mezey Barna: Speciális állammodellek a feudális korszak fejlődésében. In Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 83. o.

csupán tartomány, amelynek gyűlése szabályozza az autonóm ügyeket, míg a horvát ellenzék (a kormánypártiak nagy részével egyetemben) az országot államnak (királyságnak) nevezte, amely Magyarországgal államjogi viszonyokat hivatott rendezni és amelynek országgyűlése törvényekkel szabályozza a belügyeit.

Az országgyűlési viták, azok közlése a politikai lapokban, erősítették a hívekben a meggyőződést az 1868:XXX. tc. jogi jellegéről. Az egyezmény értékelésével kapcsán két tábor bontakozott ki, amelyek túléltek a két világháború közötti időszakot, majd a hidegháborút is, mivel azokban az időkben nem volt „célszerű” a horvát-magyar viszonyok feltárása, kutatása. Horvátország függetlenné válása óta felértékelődött a közös múlt kutatása, főként a történészek részéről, amíg az alkotmányjogi viszonyok, intézményrendszer vagy jogrendszer feltárására irányuló tudományos munkák továbbra is ritka számban jelennek meg. Ennek részben a nyelvtudás hiánya is az oka, mivel a XIX. századi világnyelveken (német és francia) írt tanulmányok mellett a kutatókat gátolta az a tény, hogy nem ismerték a másik nemzet nyelvét, irodalmát és nem tudták kutatni az eredeti okiratokat, jogforrásokat.

III. Összehasonlító vizsgálat

A 150 éves múlt hozománya az a sok eltérő fogalom, amely a két nemzet (szélesebben az egész volt Jugoszlávia térsége) köznyelvében és szaknyelvében zűrzavart okozhat. Ennek feltárására egy összehasonlító vizsgálatra vállalkoztunk, amely során csupán két kötetet vettünk górcső alá, de mivel véleményünk szerint mindkettő reprezentatív jellegű, ezért az ott közölt publikációk segítségével lényegében megismerjük a tudósok álláspontját és az általuk használt fogalomtárat. Elsősorban azokat a tanulmányokat vettük figyelembe, amelyek közjogi témákat vagy fogalmakat kutattak. A magyar és horvát történészek budapesti konferenciáról készült 2014. évi kétnyelvű tanulmánykötet az egyik, a Varga Szabolcs és Sokcsevits Dénes szerzőpáros horvát száborról írt műve pedig a második vizsgált anyagunk volt. Az előbbi kötetben vélhetően a témában leginkább jártas, legtekintélyesebb magyar és horvát kutatók mutatták be tanulmányaikat, a 2022-ben megjelent második műben pedig két tekintélyes magyar kutató foglalkozik a horvát alkotmánytörténet egyik legfontosabb intézményével, a horvát (szlavón-dalmát) száborral.

A két kötetben megjelentett írásokkal kapcsolatban csupán arra próbáltunk rávilágítani, hogy milyen kifejezéseket-fogalmakat használtak a szerzők a Szent István Koronájának országaira, illetve a magyar-horvát viszonyok meghatározását illetően.

„A horvát-magyar együttélés fordulópontjai: intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra” című konferenciakötet az eklatáns példa arra mekkora eltérések tapasztalhatók a kutatók között. Vlasta Švoger – Tamara Tvrtković szerzőpáros a tanulmányában *Horvátországot államnak* nevezi, elvetik a fegyveres hódítást mint a közös állam jogi alapját, hangsúlyozva, hogy a magyar-horvát „államjogi viszony az örökösödési jog alapján jött létre”.⁶ Mindezt Ludovicus Tiberio (Ludovik Crijević Tuberon) munkájára hivatkozva állítják.⁷ Ivana Horbec „közös államon belüli” horvát-magyar viszonyokról beszél.⁸ Velük szemben Varga Szabolcs a 17. századi Horvátországról megjegyzi, hogy „ekkor a Hárommegy Királyság is csupán fikció volt”, amely „csupán a reprezentációban, illetve néhány irodalmi alkotásban utalt

⁶ Vlasta Švoger – Tamara Tvrtković: Između ugrofilije i ugrofobije. Slika Mađara u Hrvatskoj od 16. do 19. stoljeća. In: Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Institut za povijesne znanosti Mađarske akademije znanosti, Hrvatski institut za povijest. Budimpešta, 2015, 727. o.

⁷ Ludovik Crijević Tuberon: Commentarii de temporibus suis / Komentari o mojem vremenu. Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 2001, 100. o.

⁸ Ivana Horbec: Prosvijećeni apsolutizam i banska služba. Uvod u politiku hrvatsko-slavonskih staleža /1756.-1790.). In: Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Institut za povijesne znanosti Mađarske akademije znanosti, Hrvatski institut za povijest. Budimpešta, 2015, 224. o.

az önállósodási törekvésekre.”⁹ A társországokra rendszerint a tartomány kifejezést alkalmazza. I. Ferdinánd Zrínyi Miklós bánnal kapcsolatos sorait, amelyekben a király a bánra a „vicerex” kifejezést használja, Varga Szabolcs úgy értelmezi, hogy azok „a külföldi olvasóknak szánt magyarázatai” voltak, tehát a *banus* kifejezést (amely akkor már hétszáz éve használatban volt) kívánta elmagyarázni a külföldi humanisták és politikusok számára.¹⁰ Mivel már 949-ben Pribina bánt „vicerex-nek nevezik, ezért az indoklás eléggé meglepő.”¹¹

Pálosfalvi Tamás tanulmányában a báni presztízsről beszélve kiemeli, hogy az „Szlavónia regnum státuszának” köszönhető, valamint „jelentős külön kormányzati hagyományinak”.¹² Ő is „tartománynak” nevezi Szlavóniát, éppúgy, mint Horvátországot is.¹³ Érdekes, hogy a dalmáciai traui (Trogir) származású Beriszló Pétert (eredeti neve Petar Berislavić) „délvidéki” jelzővel illeti, talán, hogy jobban kiemelje Horvátország, Szlavónia és Dalmácia magyarországi alárendeltségét. A kötetben közvetlenül Pálosfalvi tanulmánya után következik Borislav Grgin írása, aki a magyar-horvát közjogi viszonyt egészen másképpen látja, mint az előbb említett két magyar kollégája. Abban közli, hogy Mátyás király által 1466-67-ben kinevezett Laki Túz János báni címe „*regnorum Bozne, Dalmacie, Croacie, ac tocius Sclavonie banus et capitaneus generalis*” volt.¹⁴ Később megjegyzi, hogy Bánffy András „Dalmácia, Horvátország és egész Szlavónia” bánjává kinevezése 1476-ban bevezette a „három horvát regnum” feletti egységes báni méltóságot.¹⁵ A középkori közös államot „Magyar-Horvát Királyságnak” nevezi, a Varga Szabolcs tanulmányában megemlített *vicerex* és *prorex* címmel kapcsolatban pedig Grgin azt állítja, hogy a fennmaradt pápai levelek is arról tanúskodnak, hogy „a horvát királyságok bánjait alkirályokként (*prorex* vagy *vicerex*) tartották számon.”¹⁶ A két egymással szemben álló vélemény közé helyezkedik ifj. Bertényi Iván nézete, aki a kiegyezésről beszélve kiemeli, hogy Magyarország az 1868:XXX. törvénycikkkel „elismerte a horvát önkormányzatot”, Horvátország „társországi státuszát” (ami ifj. Bertényi meghatározása szerint az „államiság és a tartományi léte közötti állapotnak volt tekinthető”), valamint a horvát politikai nemzetet.¹⁷

A Varga-Sokcsevits szaborról írt kötetben a két szerző eltérően értékeli a közjogi viszonyt, ami részben annak is tudható be, hogy két különböző korszakot elevenítik fel. Érdekes módon az 1527. évi horvát és a szlavón szaborokat „délvidéki” rendi gyűléseknek nevezik, álláspontjuk szerint azok „igazi kuriózumoknak” számítottak (pedig a szlavón szaborok már 1273-tól, a horvát congregatiók 1351-től ülészetek), majd hozzátesszik, hogy azok „sorsdöntő

⁹ Varga Szabolcs: Bán vagy alkirály? A horvát-szlavón báni hatalom a 16-17. században. In Fodor Pál – Sokcsevits Dénes (szerk.): A horvát-magyar együttélés fordulópontjai: intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Horvát Történettudományi Intézet, Budapest, 2015, 160. o.

¹⁰ Varga: i.m. 164. o.

¹¹ Heka László: A horvát bán Magyarország alkotmánytörténetében. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Szeged, 2002, 206. o.

¹² Pálosfalvi Tamás: A bánok helye a királyság kormányzati struktúrájában. Királyi hatalom és területi különkormányzat 1435-1526. In Fodor Pál – Sokcsevits Dénes (szerk.): A horvát-magyar együttélés fordulópontjai: intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Horvát Történettudományi Intézet, Budapest, 2015, 147. o.

¹³ U. o. 150. o.

¹⁴ Borislav Grgin: Hrvatski i slavonski banovi za vladavine Korvina i Jagelovića. In: Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Institut za povijesne znanosti Mađarske akademije znanosti, Hrvatski institut za povijest. Budimpešta, 2015, 211. o.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 215. o.

¹⁷ Ifj. Bertényi Iván: Magyar-horvát közjogi és politikai viták a századfordulón. Bánffy Dezső intrikái Khuen-Héderváry Károly horvát bán ellen. In Fodor Pál – Sokcsevits Dénes (szerk.): A horvát-magyar együttélés fordulópontjai: intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Horvát Történettudományi Intézet. Budapest, 2015, 45. o.

közjogi változásokat nem eredményeztek a két terület államiségének történetében”.¹⁸ A két szerző a magyar állásponthez hűségesen, konzekvensen ragaszkodnak, ezért a tartomány fogalommal helyettesítik a Horvátország, Szlavónia, Dalmácia kifejezést, gyakran a regnum szót is tartományként fordítják, előfordulnak még a „terület”, illetve a „régio” fogalmak is.¹⁹

Habár egyformán vélekednek a közjogi kérdéskört illetően, mégis a kötet második részben a törökök elől elmenekült vagy elűldözött horvátokat „emigránsoknak” nevezik (348. oldal), a horvát unionista pártról pedig megjegyzi, hogy a perszónalunió mellett kitartó néppártiakkal ellentétben, „a Magyarországgal kötendő (felújítandó) reálunió mellett foglalt állást”.²⁰ Tehát a társországnak nem volt semmilyen államiségi eleme, de mégis felújítja a reáluniót. Az önmagában ellentmondó állítások mögött mégis van tartalom: a magyar alkotmánytörténet azt tartja, hogy 1526-ig Horvátország, Szlavónia és Dalmácia közjogi viszonyát Magyarországgal „leginkább perszónalunióhoz” hasonlít. Ugyanakkor kiemeli, hogy e terület a Magyar Királysághoz tartozott, akként, hogy „állami és jogrendje érintetlen maradt”, tehát csak a „közös király személye fűzte hazánkhoz”.²¹ Az alkotmánytörténeti, jogtörténeti egyetemi tankönyvek, jegyzetek ezt a nézetet vallják. Kristó Gyula ugyan elfogadta a perszónalunió alapuló állami közösségről szóló álláspontot, de kiemelte, hogy az állami közösségben „Magyarország primátusa érvényesült, hiszen a magyar király serege hódította meg Horvátországot”.²² Az elmondottakhoz képest a horvát állásponthez legközelebb foglalt állást Pecze Ferenc professzor. Szerinte Magyarország és Horvátország (Szlavónia és Dalmácia) állami közössége két szuverén ország közötti perszónalunió volt.²³ A magyar királyok horvát trónra lépését nem tartotta fegyveres hódításnak, hanem az öröklési jognak a megvalósításának, a magyar-horvát államot pedig a lengyel-litván perszónalunióhoz hasonlította. A Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség perszónaluniója 1386-ban jött létre, négy évszázadig tartó fennállása 1791-ben szűnt meg a Lengyelország osztrák-porosz-orosz (második) felosztását megelőzően.²⁴ Takács Péter szerint a 16–17. században három részre szakadt „királyi Magyarország” perszónalunióban állt a Horvát Királysággal.²⁵ A horvát jogtörténeti tankönyvek kitartóan érveltek a mellett, hogy az 1790 és 1848. közötti időszakban „egyenlőtlen reálunióhoz” lehetne hasonlítani a jogviszonyt. Ferdo Čulinović akadémikus is ezt a nézetet vallotta az egypárt rendszer idején.

Mielőtt rátérnénk a kiegyezési törvénycikk elemzésére megemlíti, hogy Antal Tamás professzor véleménye szerint az autonóm területi jogállás hasonlított Horvátországhoz, amit a maga korában neveztek tartománynak (pl. Szilágyi Dezső: horvát-szlavón egyesült tartomány²⁶), avagy társországnak. Mezey Barna professzor különbséget tesz a Staat, vagyis az állam fogalma (Magyar Királyság) és az „ország” (Landes) megjelölés között. Ez utóbbi a 13. századi osztrák-bajor mintájú önkormányzattal rendelkező megyék szövetségét

¹⁸ Varga Szabolcs – Sokcsevits Dénes: A horvát szábor története. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2022, 153.o.

¹⁹ Dabinović, Antun: Hrvatska država i pravna povijest: s reprodukcijama najvažnijih dokumenata i slikama, pretisak izdanja iz 1940. god. Matica hrvatska, Zagreb, 1990, 209-210. o.

²⁰ Varga–Sokcsevits: i.m. 355. o.

²¹ Mezey Barna: Magyar alkotmánytörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 66-67. o.

²² Kristó Gyula: A magyar-horvát perszónalunió kialakulása, In Tiszatáj, 2002/10. sz. 39. o.

²³ Pecze Ferenc: A magyarországi és horvátországi követek óvásjogától az interpellációs jogig, kitekintéssel a nyugat-európai rokonjogokra (XVII-XIX. század). In Az európai alkotmánytörténet és a nyolc évszázados magyar-horvát államközösség fejlődése (1102-1918). A Hunyadi Szövetség füzetek 10., Budapest, 2001, 93-126., 118. o.

²⁴ Pecze Ferenc: Adalék két európai kettős államközösség hagyományához. A magyar-horvát és a lengyel-litván perszónalunió. In Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk.): Emlékkönyv Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica. Tom. LXXIII. Fasc. 44. Szeged, 2010, 671-682. o.

²⁵ Takács Péter: Az államok rendszertana és tipológiája. Államelméleti elemzés. Gondolat Kiadó, Budapest, 2023, 423. o. 42. l.

²⁶ Antal Tamás: Szilágyi Dezső és műve. Jogtörténeti Tár 4. Szeged, 2016, 41-42., 425., 436. o.

(„konföderációját”) jelölte.²⁷ Ez alapján Magyar Királyság az állam, Horvátország, Szlavónia és Dalmácia pedig az ország („állam az államban”). A modern horvát jogtörténészek közül Dalibor Čepulo professzor „autonóm királyságoknak” (the autonomous kingdoms of Croatia and Slavonia) tartja Horvátországot és Szlavóniát.²⁸

IV. Alkotmányjogi és államelméleti elemzés

Tekintettel a magyar *történeti alkotmányra*, amely az évszázadok során keletkezett, melynek egy egész sor jogforrása van, és amelyre a magyar és a horvát rendek nemegyszer hivatkoztak, mindenekelőtt célszerű meghatározni az alkotmány, illetve az *alkotmányjog* fogalmát is, illetve indokolni miért használjuk a tanulmányban ezt a kifejezést az általában elterjedt „közjog” (jus publicum) fogalom helyett.²⁹

Arisztotelész szerint az alkotmány szabályozza az állam irányításának kérdését, valamint azt, hogy ki és hogyan gyakorolja a főhatalmat, milyen módon oszlik meg a hatalom, mert annak fennállása szükséges az állam meglétéhez és az államegység fenntartásához.³⁰ Cicero a korabeli római alkotmányt tartotta a legjobbnak, mert az nem egy ember alkotásaként jött létre, hanem a századok során keletkezett, a tapasztalat és a hosszas gyakorlat terméke.³¹ Hozzá hasonlóan Cato is a történelmi alkotmányt dicsérte.³² A rómaiak határozottan megkülönböztették a *rem publicam constituere* (véltetően ebből a kifejezésből jött létre a 18. században a *konstitúció* kifejezés) ügyeket, vagyis az alkotmányt a törvényektől. Az állambölcsélet nagy tudósa, Georg Jellinek bécsi, majd heidelbergi közjogász professzor az alkotmányt elsősorban rendnek tartja és megjegyzi, hogy „minden tartós szövetségnek” szüksége van egy olyan jogilag elismert és jogtételekből álló rendre, amelynek alapján „kialakul és megvalósul az akarata, meghúzzák határait, s amely szabályozza tagjainak helyzetét és hozzá való viszonyát.”³³ A rend fennállása nélkül anarchia uralkodna. Az alkotmány jogtételei meghatározzák az állam legfelsőbb szerveit, azok létrehozásának módját, egymáshoz való viszonyukat, hatáskörüket, illetve az egyén és az államhatalom közötti viszonyt.³⁴ A mai

²⁷ Stanko Andrić: Klaićev udio u raspravama hrvatske i mađarske historiografije. In: Potonuli svijet – rasprave o slavenskom i srijemskom srednjovjekovlju, szerk. Stanko Andrić, Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2001, 37-67, itt 64. o.

²⁸ Dalibor Čepulo: Croatian Constitutionalism from Autonomy to the State. In Comparative Constitutionalism in Central Europe. Central European Academic Publishing, Miskolc – Budapest, 2022, 37-56, itt 37. o.

²⁹ Lásd inter alia: Barber, Nicholas W.: The Constitutional State, Oxford University Press, Oxford, 2011.; Chambers, Simone: Constitutional State and Constitutionalization, In Allen A., Mendieta E. (eds.): The Cambridge Habermas Lexicon. Cambridge University Press, Cambridge, 2019. str. 69-74. o.; Gosewinkel, Dieter: The Constitutional State, In Pihlajamäki, Heikki – Dubber, Markus D. – Godfrey, Mark (eds): The Oxford Handbook of European Legal History. Oxford Handbooks, Oxford, 2018.; MacCormick, Neil: Law and the Constitutional State, In Institutions of Law: An Essay in Legal Theory, Law, State, and Practical Reason, Oxford, 2007.

³⁰ Arisztotelész: Politika. (Ford. Szabó Miklós). Gondolat Kiadó, Budapest, 1984, 174-176. o.

³¹ Hamza Gábor: A cicerói állambölcsélet és a modern politikai tanok. In Revista Crítica de Historia de las Relaciones Laborales y de la Política Social, 2013/7. Lásd: Tóth J. Zoltán: Állam- és jogelméleti előadások. Patrocinium, Budapest, 2018, 60. o. 22. sz. lj.

³² Schweitzer Gábor: Magyarország történeti alkotmányának konstrukciója és szimbolikája. In Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére. ORAC Kiadó, Budapest, 2023, 334. o. 4. sz. lj.

³³ Georg Jellinek: Allgemeine Staatslehre. Verlag von O. Haering. Berlin, 1900., 1914. 505. o. Vö.: Jellinek, Georg: Az állam alkotmánya és a közjog garanciái. In: Takács Péter (szerk.): Államtan. Írások a XX. századi általános államtudományok köréből. Szent István Társulat, Budapest, 2003, 5. o.

³⁴ Uo.

értelemben az alkotmány a társadalom és a közhatalom viszonyának kifejezője, amely megállapítja ennek a viszonynak korlátait, valamint az állampolgárok szabadságjogait.³⁵

A *jus publicum* tehát szabályozza az állam mint a közhatalom megtestesítőjének és az egyén kapcsolatrendszerét, a közhatalom kiépítését, az államszervezet felépítését és működését. A közjog szó kifejezi, hogy az állam a közérdeket szolgálja, ezért az egyén akaratától függetlenül működik. Az alkotmányjog a közjog területéhez tartozik és mindazoknak a jogforrásoknak az összességét tartalmazza, amelyek egy adott államban előírják a jogrendszer felépítését és tartalmát, a közhatalmi szervek megalakulását, felépítését, működését, hatáskörét és egymáshoz való viszonyát, valamint az állam társadalmi berendezkedését, polgáraihoz való viszonyát stb. A horvát alkotmányjogászok és jogtörténészek az államjog kifejezést használják a közjog helyett, és alatta többnyire azokat a jogszabályokat értik, amelyek rendelkeznek az államnak mint politikai személyiségnek, tulajdonképpen a közhatalomnak a tevékenységéről. A közjogtól annyiban különbözik, hogy az államjog csak az államra, az állami szervekre vonatkozik, az államérdekeket képviseli és érvényesíti. Ez utóbbi feladata leginkább az állam végrehajtó hatalmára hárul.

Az összehasonlító vizsgálat keretében gyakran találkoztunk a szuverenitás megfogalmazással, amely a 16. századból származik és Jean Bodin nevéhez fűződik.³⁶ Az általa tudományosan megalapozott tan szerint a szuverenitás a jog által nem korlátozott legfőbb hatalom polgárok és alattvalók fölött.³⁷ A klasszikus értelmezése szerint a szuverenitás lényegében hatalom, amelyet egy személy, csoport, szervezet, állam gyakorol az egész társadalom felett.³⁸ A szuverén (uralkodó) független mindenkitől, hatalma oszthatatlan és korlátozhatatlan, lényegében, ezért az európai abszolút monarchiák jellemzője volt.³⁹ Mára a fogalom teljesen új olvasatot kapott, olyannyira, hogy Bihari Mihályi megjegyzi: „a szuverenitás klasszikus tartalma és magyarázata összeegyeztethetetlen a modernkori szuverenitás fogalmával és tartalmával”.⁴⁰ Szerinte „a szuverenitás szónak és fogalomnak sem a szó eredeti (Jean Bodin, Thomas Hobbes, stb.), sem az újabb kori értelmében (Carl Schmitt, Hans Kelsen) a modern korban semmilyen magyarázó értéke nincsen”. Bihari „félreértésnek” tartja a fogalom kiterjesztését a népszuverenitásra és a nemzeti szuverenitásra, mert véleménye szerint „az államnak soha sem volt szuverenitása”.⁴¹ Mivel a hatalommegosztás elvének megjelenésével a szuverenitás korlátozható lett, emellett más jellemző vonásai is megszűntek, ezért változott alkotmányozó hatalommá a modern demokratikus jogállamokban.

Mindezek alapján, az államelméleti vizsgálatunknál figyelembe kell vennünk, hogy az állammal kapcsolatos mai fogalmak jelentése eltér a dualizmus kori értelmezéstől. Leginkább az állam–ország–tartomány kérdéskör foglalkoztatott, mivel a horvát-magyar alkotmányjogi viszony meghatározásánál éppen ebben a tárgyban tapasztalhatók a legnagyobb eltérések. Mai felfogás szerint az állam egy meghatározott földterületen élő emberi csoportok politikai

³⁵ Takács Imre: Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. In Kukorelli István (szerk.): Alkotmánytan I. Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 21. o.

³⁶ Kelsen, Hans: A szuverenitás fogalmának változása. Politzer, Budapest, 1931. Vö.: Kelsen, Hans: Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechtes. Beitrag zu einer Rechtslehre. J. C. B. Mohr, Tübingen, 1920, 1928.

³⁷ Stanley I. Benn: The Uses of Sovereignty. In Political Studies, 1955. Vol. 3. No. 2., 109-122. itt. 109. o.

³⁸ A szuverenitás alanyainak felsorolásában az uralkodó mellett említi az államot, továbbá az állam belső jogrendjét, az alkotmányozó hatalmat, a parlamentet, a nemzetközi jogrendet, a Szent Koronát, a népet, a nemzetet, az egyént, illetve különböző testületek és közösségek, mint például az Európai Unió.

³⁹ Dezső Márta – Somody Bernadette: A szuverenitás. In Kukorelli István (szerk.): Alkotmánytan I. Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 133. o.

⁴⁰ Bihari Mihály: A modern szuverenitás elméleti alapjai Kísérlet egy funkcionista rendszerszemléletű szuverenitáselmélet alapjainak kidolgozására. In MTA Law Working Papers, 2014/51.

⁴¹ Uo.

közössége, amely közös kormányzattal, önállósággal és szuverenitással rendelkezik.⁴² Célja és feladata a társadalmi és gazdasági viszonyok szervezése és irányítása, az állam zavartalan működése, amely magába foglalja a külső támadások elleni védelem biztosítását. Fontos pillérei a nemzetközileg elismert függetlenség és területi integritásának garantálása a nemzetközi jog által. Hugo Grotius, a nemzetközi jog alapítója, az emberek saját jogaik védelmére kötött szabad szerződés eredményének tekintette az államot.⁴³

Georg Jellinek professzor az „Általános államtan” (*Allgemeine Staatslehre*) című művében fogalmazta meg az elméletét, amely szerint az államnak három lényeges alkotóeleme van: a szervezett emberi csoport (az államalkotó lakosság), a földterület (államterület), amelyen a lakosság él, és a mások által elismert működőképes hatalmi szervezet.⁴⁴

Az állam feladataival kapcsolatban Platón államtanában kifejti, hogy a legelső és legfontosabb a politikai hatalom birtoklása,⁴⁵ Arisztotelész pedig azt, hogy „a polgárokat erényesekké tegye, azaz képesekké és hajlamosakká a jóra”, vagyis a köz javára törekedni.⁴⁶

Az államelméleti szakirodalom döntő többsége elfogadja, hogy egyformán államok voltak a már több ezer éve működő poliszok (görög), városállamok (olasz), városkirályságok (pl. Mezopotámia), regnumok (középkori hűbéri-rendi), impériumok (római), habár közöttük fennálltak jelentős különbségek. Mindegyik felsorolt modellben jellemző volt az emberek együttélésének kereteit biztosító intézményesült közhatalommal rendelkező rendszer, amit a legtöbb jogtudós az állam nélkülözhetetlen elemének tartja.⁴⁷ Ezzel az állásponttal szemben vannak olyan nézetek, amelyek szerint az állam nem egy általános fogalom, hanem olyan „politikai rendforma”, amely Európában a 18. század végéig bontakozott ki.⁴⁸ Georg Jellinek az *Allgemeine Staatslehre* nevű nagy hatású kötetében az államot egyaránt társadalmi jelenséggé (*allgemeine Staatslehre*) és jogtánként (*allgemeine Rechtslehre*) értelmezi.⁴⁹

Az államelméleti jogászok hangoztatják, hogy az állam és a jog olyan szorosan fűződnek egymáshoz, hogy az egyik nincs a másik nélkül, mert ugyanis az állam alkotja a jogot, a jog pedig megszabja az állami működés kereteit.

Az államok rendszerezése és tipizálása általában az *államforma* (kormányforma) és az *államtípus* kategóriákba való besorolással történik.⁵⁰ Az államforma (*die Staatsform, form of state/state-form, la forme d'état*) keretek közé foglalja az állam létezésének okát, célját, értelmét, és kifejezi a szuverenitás hordozóját. Takács Péter MTA doktori értekezésében azt írja, hogy mára az „államforma jogi formává vált, legfőképpen az *alkotmányformában*

⁴² Takács Péter: A modern állam. In Szabó Miklós (szerk.): Bevezetés a jog- és államtudományokba. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001, 209-241, itt 209. o.

⁴³ Grotius, Hugo: A háború és béke jogáról. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.

⁴⁴ Jellinek: 1914. 323-331. o.

⁴⁵ Platón: Az állam. (ford. Jánossy István) Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2001, 190. o. Vö.: Takács Gábor (szerk.): Állambölcseleti töredék. Somló Bódog írásai és hátrahagyott jegyzetei egy megírni tervezett Állambölcseletről. A Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának kiadványai. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016, 41. o.

⁴⁶ Máthé Gábor: Szuverenitáskérdések. In Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére. ORAC Kiadó, Budapest, 2023, 255. o.

⁴⁷ Lásd inter alia: Harding, Alan: The origins of the concept of the state. History of Political Thought. vol. 57. 1994.; Dowdall, Harold Chaloner: The Word „State”. Law Quarterly Review. Vol. 39. Stevens and Sons, 1923, 98-127. o.

⁴⁸ Skinner, Quentin: A Genealogy of the Modern State. Proceedings of the British Academy, 2009, 162. o.; Strayer, Joseph R.: On the Medieval Origins of the Modern State. Princeton University. Princeton, 1970., 1998. Közli: Takács 2023: 235. o.

⁴⁹ Jellinek: 1914. 661. o.

⁵⁰ Péteri Zoltán: Az államok rendszerezése: államtípusok és államformák. In: Takács Péter (szerk.): Államelmélet. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997.

nyilvánul meg.”⁵¹ A jogbölcselet klasszikusa, Hans Kelsen 1934-ben a *Tiszta jogtan* című művében megfogalmazta, hogy az államforma az államhatalom konkretizálása és részletezése.⁵² Más államelméleti jogászok is egyetértenek abban, hogy „az államforma nem más, mint az államhatalom gyakorlásának módja” amelynek két összetevője a kormányforma és az államszerkezet”.⁵³ A kormányforma (*Regierungsform, form of government, forme de gouvernement*)⁵⁴ meghatározza az állami berendezkedés jellegét, és kifejezi, hogy milyen viszonyban állnak egymással a törvényhozás, végrehajtás és gyakran az igazságszolgáltatás mint a hatalommegosztás rendjében működő állami szervek.⁵⁵

A mai szemszögből vizsgálva a kérdést az állam három fő államszerkezeti típusát különböztethetjük meg: az unitárius államét, a regionális államét és a szövetségi államét.

Az egységes vagy unitárius államban (*Einheitsstaat*) csupán közigazgatási egységeket találunk, vagyis a történelmi Magyarország esetében megyéket, járásokat, kerületeket (más országokban előfordulhatnak grófságok vagy kantonok stb.). A magyarországi nemzetiségek álláspontja Hungáriáról mint föderációról határozott elutasításra talált Pesten. A mai horvát tudomány is lényegében inkább jogi konstrukciónak tartja a föderációról szóló elméletet, ezért ritkán hivatkozik arra, hogy Horvátország és Szlavónia tagállamok voltak, viszont a horvát államiság bizonyos elemeinek meglétét vitathatatlan ténynek tekinti.

Használatos még a szubdualista kifejezés említése is, amelyre többen is hivatkoznak.⁵⁶ Andrászi Dorottya egyenlőtlen szubdualista berendezkedésnek tartja a horvát-magyar viszonyt „a dualista Monarchián belül”.⁵⁷

Az államelmélettel foglalkozó tudósok közül Takács Péter által említett *regionális állam* esetén olyan entitásról beszélünk, amely „államként viselkedik”, de a teljes államiság minden elemével nem rendelkezik, hanem közjogilag régiónak számít. Ezek a belső közjogi egységeket képező régiók önállósága megközelíti a föderatív állam tagállamának önállóságát, de a régió nem tagállam.⁵⁸ A mai Spanyolország, Belgium, Nagy-Britannia ennek a típusnak felel meg. Horvátország (Szlavónia és Dalmácia) egykori jogállását lényegében regionális államnak nevezhetnénk. Az akkori modellek közül a *Staatenstaat* fogalma írja le legjobban a horvát-magyar közjogi viszonyt. Ez a fogalom a függő államokra vonatkozott, vagyis az olyan esetre, amikor a nemzetközi kapcsolatokban a védnök államnak is nevezett „főállam” hatalmat gyakorol(t) a függő vagy félszuverén államok felett. Ezek az államok „a főhatalmat gyakorló államszervezet által meghúzott jogi keretek között szabadon tevékenykedhetnek, befelé messzemenő önállóságot élveznek, kifelé azonban függetlenségük jelentősen korlátozott, s a

⁵¹ Takács Péter: Az államok rendszertana és tipológiája. Államelméleti elemzés. Akadémiai doktori értekezés. (kézirat) Budapest, 2021, 30. o. Vö.: Takács Péter: Az államok rendszertana és tipológiája. Államelméleti elemzés. Akadémiai nagydoktori mű, Széchenyi István Egyetem, Budapest, 2022.

⁵² Kelsen, Hans: Tiszta jogtan. (Bibó István – Erdély Leonóra ford.) ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest, 1988, 60. o.

⁵³ Visegrády Antal: Államtan. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 2004. 91. o. Vö.: Trócsányi László – Csink Lóránt: Államforma, kormányforma, államszerkezet. In Trócsányi László – Schanda Balázs – Csink Lóránt (szerk.): Bevezetés az alkotmányjogba. Hvg-Orac, Budapest, 2012, 77–90. o.

⁵⁴ Lásd bővebben: Chronowski Nóra – Drinóczi Tímea (szerk.): Európai kormányformák rendszertana, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2007.; Petrétei József: A „jó” kormányforma. In Társadalmi Szemle, 1994/3. sz. 54-61. o.

⁵⁵ Sári János: Kormányzás-kormányzati rendszerek-kormányformák. In Kukorelli István (szerk.): Alkotmánytan I., Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 307. o. Sári János: A hatalommegosztás történelmi dimenziói és mai értelme, avagy az alkotmányos rendszerek belső logikája. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.

⁵⁶ Ifj. Bertényi Iván: A tragédia előszele? A budapesti sajtó Magyarország sorsáról 1918 tavaszán. In Kisebbségkutatás, 2008/3. sz., 594-595. o.

⁵⁷ Andrászi Dorottya: Az 1868-as nemzetiségi törvény és a magyar–horvát kiegyezés. Erdélyi Jogélet, 2020/2. sz., 141-150. o.

⁵⁸ Takács: i.m. 36. o.

főállamnak katonai engedelmességgel vagy gazdasági szolgáltatásokkal (sarccal) tartoznak”.⁵⁹ Ez a modell a protektorátustól lényegében abban különbözik, hogy protektorátusok inkább a nyugat-európai gyarmatosítás következményei voltak (Anglia és India viszonya), a függő (vazallus) államok pedig az Oszmán Birodalom felbomlásának eredményei.

A reálunió modellnél két vagy több állam élén közös uralkodó áll, de a perszonáluniótól eltérően ennek oka nem a trónöröklési rendben kereshető, hanem ez a „szerződés által indokolt”.⁶⁰ Habár az Osztrák-Magyar Monarchia két része közötti viszonyt ma is többnyire perszonálunióknak nevezik, az valóban reálunió volt.

Georg Jellinek olvasatában az államszövetség a független államok megállapodáson alapuló kapcsolat, amely tartós szervezettel rendelkezik, a célja az államszövetség területének védelme, az államok belső békéjének megőrzése, és más kitűzött célok megvalósítása. Az államszövetségnek nincs önálló államhatalma, hanem az csak az egyes államok vonatkozásában érvényesíthető, tehát az állami szuverenitás nem a központé, hanem a tagállamoké.⁶¹ Viszont a szövetségi állam esetében több tagállam alkotja a szövetséget, a szuverenitás a szövetségé, az államnépe, a föderáció államterülete a tagállamok népének és területének összessége.

V. Horvátország jogállása az 1868. évi kiegyezés alapján

Az 1868:XXX. tc. szentesítése után komoly alkotmányjogi vita tárgya lett Horvátország és Magyarország közötti jogviszony meghatározása és az egyezmény értelmezése. Mint említettük a magyar változatban az 1868. évi XXX. törvénycikk elnevezésében szerepel a két ország „közt fennforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény” fogalmazás, amíg a horvát 1868. évi I. törvénycikk elnevezése: „*Horvátország, Szlavónia és Dalmácia királyságok száborának 1868:I. törvénycikke az Erdéllyel egyesült Magyar Királyság és Horvátország és Szlavónia királyságok közt fennforgott államjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény*”. Ez utóbbiban meghatározásra kerül, hogy a törvénycikket a magyar országgyűlés és a horvát szábor hozta létre, továbbá, hogy annak tárgya a Magyarországgal kötendő egyezmény, hogy Horvátország, Szlavónia és Dalmácia királyság, valamint, hogy a két királyság (magyar és horvát) között vannak vitatott kérdések, amelyeket az egyezmény megkötésével „kiegyenlítenek”. A magyar változat szerint közjogi kérdésekről van szó, a horvát változat viszont azokat „államjogi” kérdéseknek tartja. Azt, hogy itt nem „szabad” fordításról van szó, hanem, hogy ez mindvégig a horvát királyi bizottság álláspontja volt, bizonyítják a pesti tárgyalásokról készült feljegyzések. A magyar és a horvát királyi deputatio megállapodott abban, hogy németül fognak egymással kommunikálni. Ennek megfelelően a horvát bizottság által a magyar kollégáknak benyújtott hivatalos javaslat címe: „*Antrag zu dem staatrechtlichen Ausgleich zwischen dem Königreiche Ungarn und dem Königreiche Dalmatien, Croatien, Slavonien*”.⁶² Az elfogadott egyezmény német elnevezése: „*Der ungarisch-kroatische Ausgleich, Art. XXX v. J. 1868, betreffend die Inartikulierung des Übereinkommens über den Ausgleich der zwischen Ungarn einerseits, Kroatien, Slawonien und Dalmatien andererseits in der Schwebe gewesenen staatsrechtlichen Fragen*.” A „staatrechtlichen” szót a horvátok természetesen „államjogi” fogalommal fordították le, a király ebben a formában szentesítette a törvény horvát változatát.

⁵⁹ Herzog, Roman: Államkapcsolatok. In Takács Péter (szerk.): Államtan. Írások a XX. századi általános államtudományok köréből. Szent István Társulat, Budapest, 2003, 849. o.

⁶⁰ Jellinek: 1914. 760.

⁶¹ Herzog: i.m. 850. o.

⁶² Csengery Antal: Hivatalos iratok és levelek. Fontes Historiae Hungaricae aevi recentioris. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1928, 187. o.

A fentiek önmagukban számos kérdést vetnek fel. Mielőtt ezekre rátérünk, megjegyezném, hogy magyar szemszögből az 1868-ban elfogadott horvát autonómia egy rendkívül széles jogosítványokkal felruházott státust biztosított Horvátországnak, viszont a horvátok olvasatában az egyezmény alapján Horvátország és Szlavónia egy autonóm közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezettel rendelkező ország volt, melynek országgyűlése a magyar parlamenttel megkötött állami szerződéssel kiegyenlítette a közöttük fennálló vitatott kérdéseket. Horvátországnak ugyan nem volt közvetlen beleszólása az adózási, pénzügyi kérdésekbe vagy a hadügybe, de a közös országgyűlésben képviseltetve volt. A magyar álláspontot Josip Pliverić, Ladislav Polić és követőik (a zágrábi jogi kar professzorai és hallgatói) elutasították mégpedig a következő érvekre (kérdésekre) hivatkozva: ha Horvátország (Szlavónia és Dalmácia) csak magyarországi tartományok voltak, akkor miért kellett a magyar államnak kiegyezni a tartományával? Miért kellett volna a magyar országgyűlés mellett az egyezményt elfogadni a horvát szábornak is, ha nem két állam közötti kiegyezésről lenne szó? Miért írta elő a 70. § hogy az egyezményt csak a két országgyűlés közös akaratával lehet módosítani?

A horvát alkotmányjog alapítójának számító Josip Pliverić professzor azt állította (tanította), hogy a horvát-magyar kiegyezés egy nemzetközi jogi szerződés, melyet két önálló és egymástól független állam kötött meg egy konkrét jogi cél megvalósítása érdekében, mégpedig a közöttük lévő „államjogi” kérdések kiegyenlítésére.⁶³ E nézet követője Josip Šarinić kiemeli, hogy két egyenrangú és jogképes fél kötött meg az egyezményt. Szerinte nem kérdés, hogy a Háromegye Királyság birtokosa volt a „tényleges hatalomnak”, mert csak így tudta átruházni annak egyes elemeit a közös államra, és ebben a minőségben tudta megtartani maga számára az autonóm ügyeket. Mert álláspontja szerint nem a magyar állam adta az autonómiát Horvátországnak, hanem a horvát állam ruházta át a pesti kormányra a taxatív felsorolt közös ügyeket (6-10. §), amíg minden más kérdés a báni kormány hatáskörébe maradt. Šarinić hangoztatja, hogy a horvát szábor nem tudta volna jogérvényesen átruházni a közös államra az egyes jogosítványait, ha azok valójában nem az ő hatáskörébe tartoztak volna. Mindezek alapján kétségtelen, hogy Horvátország az egyezmény megkötésével kifejezte a saját állami akaratát.⁶⁴

A zágrábi jogi kari oktatóin kívül Európa szerte az 1868:XXX. tc-et a magyar állásponttal összhangban értelmezték. Georg Jellinek professzor 1882-ben megjelentette a „*Die Lehre von der Staatenverbindungen*” (Wien, 1882) című könyvet, amelyben Horvátországot magyar tartományként határozta meg. Josip Pliverić ezzel nem értett egyet, és egy levéllel reagált a nagy tekintélyű jogtudós érveire. A zágrábi jogászprofesszor igyekezett igazolni Horvátország államiségét, amelyet a közös állami múlt és hagyomány, valamint a horvát-magyar kiegyezés is biztosítják. Olvasatában az 1868:I. illetve 1868:XXX. tc. „szerződéses jellegű egyezmény” volt, annak 70. §-ban előírt felülvizsgálati eljárás „a szilárd alkotmányok” közé sorolja az egyezményt, továbbá a horvát honosság Pliverić-féle értelmezése szerint úgy értelmezhető, hogy Horvátországnak állampolgársági joga is volt.⁶⁵ Kifejtette továbbá, hogy Horvátország és Magyarország valójában reál uniót alkottak, amelyet ő „*unio realis inaequalis*”, mai nyelvezeten aszimmetrikus uniónak definiálta.⁶⁶ Elismerte, hogy ebben az egyenlőtlen unióban Magyarország a fontosabb tényező, de ettől függetlenül Horvátország az

⁶³ Šarinić: i.m. 240. o.

⁶⁴ U. o. 241. o.

⁶⁵ Alexander Buczynski – Stjepan Matković: Korespondencija Josip Pliverić – Georg Jellinek iz 1885. godine. Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, 6. 2000, Zagreb, 2000, 1053-1084. o.

⁶⁶ Josip Pliverić: Personal- und Realunion. Mit einem Anhang. Das rechtliche Verhältniss zwischen Oesterreich und Ungarn von Franz von Juraschek, dr. jur. et phil., Privatdozent für allgemeines und oesterr. Staatsrecht an der Karl-Franzens-Universität zu Graz., Berlin, Carl Heymann's Verlag, 1878. Lásd: Josip Pliverić: Realna i osobna unija. In: Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu, god. 4 (1878), br. 8, 393–399. o.; br. 9, 436–443. o.; br. 11, 536–543. o.

államiság mindhárom (terület, lakosság és kormány) elemével rendelkezik. A levélre válaszolva Georg Jellinek pollémiába bocsátkozott. Végül a heidelbergi professzor elfogadta Josip Pliverić egyes érveit és megváltoztatta Horvátországról alkotott véleményét. Jellinek az államkapcsolatok öt típusát különböztetett meg: a protektorátust, a függő államot, a réaluniót, az államszövetséget és a szövetségi államot.⁶⁷

Horvát-Szlavónországot ezután *Staatsfragmente* vagyis töredékállamnak nevezte. Az 1896-ban megjelent „*Ueber Staatsfragmente*” című munkájában, amelyben az államtöredékek koncepcióját dolgozza ki, elismerte, hogy Horvátország rendelkezik az államiság bizonyos elemeivel, de nem igazi állam.⁶⁸ Államtöredékeknek nevezte azokat az egységeket, amelyeknek ugyan van területe, lakossága és kormánya, de mégsem igazi államok, mert nem rendelkeznek az államiság minden elemével. Ilyenek például a függő közjogi rendszerek illetve az államok külső entitásai mint pl. Hongkong a brit uralom időszaka alatt vagy a „Szerbek Köztársasága” (Republika Srpska, magyarul közismert néven: Boszniai Szerb Köztársaság). Ezek a képződmények nem tekinthetők tartományoknak sem, mert a tartományoknál szélesebb jogosítványai vannak, ezért nevezik őket országoknak (Landes, Landtag, Landesangehörigkeit). Jellinek a magyar állásponthoz igazodva a „Háromegye Királyságot” Magyarország kapcsolt részeinek tartotta,⁶⁹ majd a kiegyezési törvénycikk új alapokra fektette a magyar-horvát közjogi viszonyt.⁷⁰ Jellinek felsorolta zágrábi kollégájának érveit, de kiemeli, hogy a horvát szabor, a báni kormány, az önállóan intézett belügyek ellenére a magyar korona minden országa egy és ugyanazon államközösséget képezett, amelynek királya egy és ugyanazon koronázási aktus révén teljes mértékben birtokba veszi királyi jogait. Horvátország tehát nem tudja kifejezni az állami akaratát, enélkül pedig nem lehet államnak nevezni.⁷¹

Ahhoz, hogy Horvátországnak államisága legyen leginkább az állampolgárság hiányzik, mert Jellinek szerint az csakis magyar. Nem fogadta el Pliverić érvelését, hogy Horvátországnak valóban van állampolgársága, amelyet átruházta a közös parlamentre, így az magyar állampolgárság tulajdonképpen a közös jogkör gyakorlása. Azt az állítást is elutasította, mely szerint a horvát honosság helyettesíti az állampolgárságot akként, hogy feljogosítja a horvát községek lakóit a politikai jogok gyakorlására, ezért csak az ilyen honosságú honpolgár élvezi a politikai jogokat Horvátországban. Georg Jellinek határozottan elutasította Pliverić próbálkozását, hogy analógiára vezesse le a horvát honosság meglétét a szövetségi állam állampolgárságával (amelynek egyetlen tartalma a politikai szavazati jog gyakorlása). Jellinek professzor szerint a politikai szavazati jog önmagában nem utal a külön állampolgárság meglétére, „amit Elzász-Lotaringia példája mutatja”. Az ott lakó németeknek szavazati joguk van a helyi tanácsokban és az országos tanácsban, anélkül, hogy külön elzászi-lotaringiai állampolgárságot szereznének.⁷² Az *Ueber Staatsfragmente* 35-40. oldalán tárgyalt horvát közjogi helyzetének elemzését lezárja azzal a véleménnyel, hogy „Horvátország nem

⁶⁷ Jellinek: 1914. 745., 748., 754., 762. és 769. o.

⁶⁸ Államtöredékeknek minősítette Elzász-Lotaringiát, a brit gyarmatokat, különösen Kanadát, Izlandot Dániával szemben, a Németországhoz tartozó osztrák földeket, végül az ötödik, legtöbb joggal rendelkező kategóriába besorolt Horvátországot (és Szlavóniát), valamint Finnországot. Szerinte Horvátországnak és Finnországnak elsősorban azért van a legtöbb joga, mert szilárd alkotmányuk van, de még mindig nem érik el az államiságot. Georg Jellinek: *Ueber Staatsfragmente*. Verlag von Gustav Koester, Heidelberg, 1896, 35. o.

⁶⁹ Jellinek: 1896, 35-36. o.

⁷⁰ Jellinek–Pliverić: *Das rechtliche Verhältnis Kroatiens zu Ungarn*, 1885, Josip Pliverić: *Beiträge zum ungarisch-kroatischen Bundesrecht*, 1886, vgl. dazu Jellinek, *Krit. Vierteljahrsschrift für Gesetzgebung* 1889, S. 327. Joseff. Pliverić, *Der kroatische Staat*, 1887. Vgl. auch Tezner in *Grünhuts Zeitschrift* XX, 712 o. Hivatkozik rá: Jellinek: 1896. 36. o. 4. sz. lj.

⁷¹ Mario Jelušić: *O evoluciji ideje federalizma u hrvatskih ustavnih teoretičara*. In *Primjena federalnog načela i pouke ustavne reforme*. / Smerdel, Branko (szerk.). Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo. Zagreb, 2007, 189-203, itt 191. o.

⁷² Jellinek: 1896, 40. o.

rendelkezik teljes államszervezettel, ezért nem állam, hanem egy nagyon fejlett államtöredék.”⁷³

Az elmondottak tanúskodnak arról, hogy a horvát-magyar kiegyezés és azon belül a Háromegy Királyság jogállása hozzájárultak egy államelméleti koncepció kidolgozásához. Ha megnézzük az államtöredékek tömör definícióját, „több mint egy tartomány, kevesebb, mint egy állam”, tapasztalhatjuk, hogy ma jónéhány ilyen leírású autonóm terület van a világon mint pl. Katalónia, Palesztina, Tajvan, vagy akár Wales, Skócia, illetve Észak-Ciprus is. Ezeket Takács Péter regionális államoknak nevezi.

VI. Az európai jogtudósok érvelései

A horvát-magyar kiegyezés kétségtelenül az osztrák-magyar egyezmény mintájára jött létre, ezért nem véletlenül, hogy kollokválisan kiskiegyezésnek nevezik. Megítélése ma is is megosztja a tudóstársadalmat, továbbra sem mentes a politikai indíttatástól, ezért az egyik oldal „a horvát-magyar államközösség alkotmányának” nevezi, vagy nemzetközi szerződésnek, a másik pedig sarkalatos törvénynek, vagy csak „egyszerű” törvénynek.

A tankönyvek az egyezményt ma már csak rövidített változatban mutatják be, Horvátországban általában negatív jelzőkkel. A volt Jugoszlávia idején, az ideologizált oktatási rendszerben a kiegyezési törvénycikket a Horvátországot kisémmiző, Magyarország által ráerőszakolt „igazságtalan egyezménynek” tartották és így tanították az iskolákban és az egyetemeken, beleértve a jogi karokat is. A Horvát Történeti Intézet néhai igazgatója Mirko Valentić - Jugoszlávia idején - azt írta, hogy „Magyarországnak 1868-ban sikerült a rendkívül kedvezőtlen kiegyezést rákényszeríteni Horvátországra” mégpedig Rauch Levin báni helytartó és Milan Kušević (Kussevich Emil) a bécsi Horvát Udvari Kancellária elnöke útján.⁷⁴ Lényegében ez volt a jugoszláv historiográfia álláspontja.

Az európai jogásztársadalom jórészt elfogadta Georg Jellinek interpretációját mely szerint Horvátország az egységes Magyar Királyság erősen decentralizált része volt.⁷⁵ Az állami egység mellett kitartott, mert a királyi korona magyar, egységes a koronázási szertartás, a koronázási hitlevél, vagyis nincs sem horvát korona, sem koronázás. A horvát képviselők a közös (magyar) országgyűlés tagjai, ott kifejezhetik országuk akaratát, de mivel a magyar képviselők száma jelentősen meghaladja számukat, így a parlamentben lényegében a magyar akarat érvénysül. A magyar (közös) kormány ellenőrizheti a horvát autonóm ügyek intézését is, mivel a horvát-szlavón-dalmát miniszter a magyar minisztertanács tagja, akinek felettese a kormányfő, felelőséggel pedig a magyar országgyűléshez tartozik. Kitartott amellett, hogy a „közös” kormány és parlament csak papíron azok, a valóságban magyar minisztertanácsról és magyar országgyűlésről van szó. Ezt a véleményét Jellinek valamelyest módosította 1896-ban az államtöredék elmélettel, amikor elfogadta, hogy a kiegyezési törvénycikk alapján Horvátország (Szlavónia és Dalmácia) valamivel több mint tartomány, de kevesebb, mint állam. Horvátország nem lehetett igazi állam, mert a „horvát király” nem létezett a magyar király léte nélkül, maga a cím csupán történelmi maradvány, amely mögött nincs valódi tartalom.

Hermann Ignaz Bidermann innsbrucki majd grazi alkotmányjogász professzor Jellinek professzor elsődleges véleményével szemben teljesen ellentétes nézetet képviselt. Szerinte Magyarország és Horvátország az 1868:XXX. tc. alapján átruházták az állami szuverenitásukat az állami közösségükre. Ezért Hungária (Ugarska, Uherska) szövetségi államként funkcionált,

⁷³ U. o.

⁷⁴ Milan Valentić: O jednom pristupu državnopravnoj povijesti. In: Časopis za suvremenu povijest, Vol. 5. No. 1. Zagreb, 1973, 147-160, ovdje 155. o.

⁷⁵ Georg Jellinek: Die Lehre von Staaten-verbinding, Wien, 1882, 76. o.

amely két részből - Horvátországból és Magyarországból - állott, amiért Bidermann professzor az országot „magyar-horvát államnak” nevezte.⁷⁶ Nézete szerint sem Magyarország, sem Horvátország nem voltak államok, hanem az csak a kettőjük által alkotott szövetségi állam volt. Lehet, hogy nézeteit befolyásolta az a tény, hogy politikai tudomán yokból Pesten habilitált, majd Kassán és a pozsonyi jogakadémián egyetemi tanárként ténykedett, így kétségtelenül jól ismerte a magyarok és a szlávok álláspontját is. Hozzá hasonlóan érveltek a francia François Rodolphe Dareste és Gustave Horn. Dareste megjegyezte, hogy az egyezmény szerződés volt, amely alkotmányjellegű törvénybe került összefoglalásra. Mivel a 70. § rögzítette, hogy az 1868:XXX. tc. csak mindkét fél beleegyezésével módosítható, ezért Dareste úgy vélte, hogy Horvátország autonóm állam volt.⁷⁷ Gustave Horn álláspontja szerint a kiegyezési törvénycikk alapján két különböző szuverenitás keletkezett: egy közös magyar-horvát, valamint a perszonáluniót alkotó területeken fennálló magyar, illetve horvát szuverenitás is. Mivel a király közös, de két elkülönített területen uralkodik, ezért Horn mégis úgy vélte, hogy a közös állam reáluniót képezett, annak országai külföldi viszonylatokban elválaszthatatlanok voltak egymástól (*indivisibiliter ac inseparabiliter*).⁷⁸ Megkülönböztette Hungáriát (Hongrie) Magyarországtól, „mert az előbbi lakosságát nemcsak a magyarok, hanem a románok, szerbek, szlovákok és németek is alkották, mint egységes, legjelentősebb etnikai csoportok.”⁷⁹ Gustave Horn osztotta Josip Pliverić véleményét, mely szerint a magyar-horvát közös ügyeket *taxative* és „*il precise toutes celes des affaires qui doivent être regardées comme communes*” felsorolja az egyezmény.⁸⁰ A párizsi egyetem professzora és a nemzetközi jogi intézet tagja Louis Le Fur elutasította a véleményt Magyarországról, mint egységes államról, mert ezt az álláspontot túlzottnak és alaptalannak (*gezwungen und unbegründet*) tekintette. Nem értett egyet az aszimmetrikus unió (unió *realis inaequalis*) elmélettel sem, amelyet pl. Luigi Palma és Josef Ulbrich képviseltek. Úgy érvelt, hogy a reáluniónál két egymástól független szuverenitás egyesül egy fizikai személyen keresztül, ez pedig Horvátország és Magyarország esetén nem érvényesült.⁸¹ Abból a tényből, hogy Magyarországnak külön parlamentje és kormánya (*eine besonders ungarische Volksvertretung und ein ungarisches Ministerium*) volt, ami Horvátországnak is megadatott - a közös országgyűlés és kormány mellett -, valamint hogy az 1868:XXX. tc. 70. § szerint Magyarország önállóan nem változtathatta meg Horvátország jogait, arra a következtetésre jutott, hogy a Magyar Királyság „*ein Bundesstaat*” (szövetségi állam) volt.⁸²

Habár a 20. században nem igazán keletkezett átfogó monográfia a horvát-magyar kiegyezésről, mégis érdemes kiemelni a szerb történész Vasilije Krestić akadémikus tollából megjelent kötetet, még akkor is, ha ő főként a szerb szemszögből értékelte az egyezményt, illetve Magyarországon főként Pecze Ferenc professzor tanulmányait, amelyekben vállalkozott az alkotmányjogi elemzésre is.⁸³ Mivel hiányoztak a horvát kutatások, ezért Josip Pliverić munkássága maradt az alapirodalom. Ennek nyomán Jovan Stefanović alkotmányjogász professzor kiemeli, hogy az uniók esetén a közös uralkodó mellett az uniót alkotó államok

⁷⁶ H. J. Bidermann: Législation autonome de la Croatie et aperçu de l'histoire du droit Croate. In: Revue du Droit International et de Législation Comparée tome VIII. Gand, 1876, 215-292. o.

⁷⁷ François Rodolphe Dareste: Compromis politique entre la Hongrie et la Croatie. In: Les constitutions modernes, tome I, 1883, 1891 et 1910, 456-457. o.

⁷⁸ Ferdo Čulinović: Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX i XX vijeka. Zagreb, 1953, 113.

⁷⁹ Gustave Horn: Le Compromis De 1868 Entre La Hongrie Et La Croatie. Et celui de 1867 entre l'Autriche et la Hongrie, étude historique et critique. Paris, 1907, 149, 152. o.

⁸⁰ Šarinić i.m. 247. o.

⁸¹ Lásd: Le Fur, Louis: État fédéral et confédération d'États. Marchal et Billard, Paris, 1896.

⁸² Le Fur, Louis – Posener, Paul: Bundesstaat und Staatenbund. Erster Band: Bundesstaat und Staatenbund in geschichtlicher Entwicklung. J. U. Kern's Verlag. Breslau, 1902, 52, 303, 305. o.

⁸³ Krestić, Vasilije: Hrvatsko-ugarska Nagodba 1868. godine, Srpska akademija nauka i umetnosti. Posebna izdanja, Knjiga CDXXVIII. Odeljenje društvenih nauka. Beograd, 1969. Valójában ez volt Krestić doktori disszertációjának témája (a disszertációt 1867-ben védte meg).

egymásközötti viszonyait szerződés alapján rendezik.⁸⁴ A zágrábi jogi iskola hagyományait követve, Josip Šarinić a kiegyezésről írt munkájában osztotta Pliverić professzor nézeteit a reálunióról, kiemelve, hogy államisággal nem az unió rendelkezik, hanem annak tagállamai. „A reáluniók esetén a tagállamok önálló belügyi politikai életet folytatnak. A nemzetközi viszonyokban viszont közösen, mint a nemzetközi közjog egységes alanyai lépnek föl, ezért a magyar-horvát reálunió tagállamai nevében – a Habsburg Monarchián belüli nemzetközi viszonyokban – az 1868:1. tc. alapján keletkezett unió lépett fel, amíg a harmadik országokkal szembeni nemzetközi diplomáciai kapcsolatokban a horvát-magyar uniót az Osztrák-Magyarország közös külügyminisztériuma képviselte” – érvelt Šarinić. Azt állította, hogy „jogilag Horvátország éppúgy szuverén állam volt, mint Magyarország, mellyel együtt reáluniót (föderációt) alkotott.” Šarinić elismeri, hogy alaposak voltak azok a bírálatok, amelyek Pliverić elméletét illették, vagyis, hogy az általa „létrehozott” horvát államiság csak jogi konstrukció. Ezt a konstrukciót azonban hasznosnak tartja, mert „annak idején fontos szerepet töltött be a magyar hegemonizmus elleni védelem érdekében”.⁸⁵

Ferdo Čulinović akadémikus elutasítja az egységes magyar állam elméletet, legfőképpen az 1867:XII. tc. horvátok általi utólagos elfogadására vonatkozó rendelkezés miatt. Véleménye szerint az unitárius állam egységes jogilag is. Ebből kifolyólag a központi államhatalom által létrehozott törvény már ipso facto kötelező az egész állam területén, így az Ausztriával kötött egyezmény mint *lex positiva* érvényes lett volna Horvátország területén „már 1867. március 30-án, ha Horvátország tényleg csak Magyarország tartománya” lett volna. Álláspontja szerint a két ország reáluniót alkotott, ezért kellett egyezményt kötniük egymással. Čulinović azt is állította, hogy a szábor megtagadhatta azok kihirdetését, ezért nem bírtak a törvény erejével Horvátországban. Ez az állítás természetesen nem helyes, mivel az 1868. évi XXX. tc. 60. §-a értelmében a törvények a király által aláírt horvát eredeti szövegben is kiadták és a szábornak megküldték. Eltérnek a vélemények arról, hogy ez „csak ünnepélyes tudomásra juttatást jelentett”, vagy tényleges kihirdetést.⁸⁶ A magyar felfogás szerint a közös országgyűlésen hozott törvények kihirdetése a törvényalkotás egyik konstitutív eleme volt, ezért a szábor ezen jogosítványa azt jelentette volna, hogy a közös törvényhozás részese.⁸⁷ Az 1870. évi XII. törvénycikk 2. § a közös magyar-horvát törvények kihirdetéséről Horvát- és Szlavónországokban, kimondja, hogy az ilyen törvény Horvátországban a „horvát nyelven szerkesztendő országos törvénytárban köztudomásra hozatik”. Habár az 1868:I. tc. 60. § valójában a kihirdetés kifejezést használja, mégsem történt meg, hogy a szábor valamelyik közös törvényt ne hirdetné ki. Az esetleges viták elkerülése érdekében az 1881. évi LXVII. törvénycikk a közös magyar-horvát törvények kihirdetéséről Horvát-Szlavónországokban szóló 1870:XII. tc. némely szakaszának módosításáról előírja, hogy a közös országgyűlésen hozott törvények a közzététel útján egységes aktussal kihirdetésre kerültek és hatályosak lettek Horvátországban is. Tehát a kihirdetett törvényeket horvát nyelven a horvát országos törvénytárban is közölték, de már nem hirdették ki.

Abból, hogy Horvátországnak külön területe, lakossága és közigazgatása volt, Čulinović azt a következtetést vonta le, hogy Magyarország 1848-ig összetett állam volt, amelyben létezett magyar és horvát államiság is. A felsoroltakat azért tartottuk fontosnak megemlíteni, mert sem Marko Kostrenčić, Ferdo Čulinović, Hodimir Sirotković, illetve Ivan Beuc jogászprofesszorok (a horvát tankönyvek szerzői) nem foglalkoztak a horvát-magyar

⁸⁴ Stefanović, Jovan: *Ustavno pravo FNRJ i komparativno*. Nakladni zavod Hrvatske. Zagreb, 1950, 300. o.

⁸⁵ Šarinić: i.m. 251. o.

⁸⁶ MNL OL MJ K27 - 1869.01.21.-i ülés. 3. Az 1867-68. évi azon magyar törvénycikkek kihirdetése Horvátországban, melyek Horvátországra is érvényesek – HSzSDM) illetve MNL OL MJ K27 - 1869. 07. 01. 40. ülés Magyar-horvát közös törvények kihirdetési módja 1. – HSzDM).

⁸⁷ Bíró Péter: A központi jogszabályok kihirdetésének története Magyarországon 1848-tól napjainkig. Miskolci Jogi Szemle, 2023/2. sz., 78-102. o.

alkotmányjogi viszonyok kutatásával, így a horvát jogi karokon a rendszerváltásig (lényegében a 21. századig) tulajdonképpen Josip Pliverić által kidolgozott államelméletet tanították.

Sokkal több jogtudós érvelt amellett, hogy Horvátországnak nem volt államisága, hanem csak autonómiával rendelkezett. Főként a korabeli magyar szerzőkre volt ez jellemző, ami érthető, ha figyelembe vesszük a politikai háttért. Hiszen alig húsz évvel korábban (1848-ban) a szabadságharcosok még azt vallották hogy „nincs Horvátország”, hanem csupán három megye (Zágráb, Varasd, Kőrös). Ezért az egyezményben foglaltak a függetlenségpártiak számára túlzott engedékenységre utalt, tehát Horvátország tartományként való elismerés önmagában nagy gesztus volt feléjük. Ebből kifolyólag elutasították a „társország” vagy „társnemzet” státuszára való hivatkozást a horvátok részéről. Az országgyűlési felszólalásaikban még évekig vitatták, hogy Horvát-, Szlavón- és Dalmátországek az 1868:XXX. t.c. alapján Magyarország társországává váltak. A magyar nemzeti állam eszméjének egyik élharcosa, Beksics Gusztáv megjegyezte, hogy 1868-ban Horvát-, Szlavónországek olyan széles jogot kaptak, amilyen sehol a világon nem volt „egy állam tartományának” sem.⁸⁸ Sőt, az igazságügy terén még a svájci kantonoknak és az USA egyes tagállamainak sem voltak ilyen széles jogai, de ennek ellenére Horvátország nem volt állam. A jogász végzettségű Beksics a „Magyar Nemzet” és a „Budapesti Közlöny” szerkesztőjeként, valamint a miniszterelnökség miniszteri tanácsosaként, publicisztikájában is a magyar nacionalista törekvéseket szolgálta.⁸⁹ Szerinte Horvát-Szlavón- és Dalmát Királyság egykor önálló állam volt, viszont amikor a magyar királyok elfoglalták a horvát trónt, akkor elveszítette önállóságát és a magyar állam része lett. Megtartotta ugyan régi elnevezésében a „regnum” megjelölést, de annak már nem maradt valós tartalma, az állami létét csak a király pusztá címe képezte. Tehát, amikor Zágrábban a „Horvát Királyság” elnevezését hangsúlyozzák, akkor Beksics nézetei szerint, csupán a történeti múltra és egykori jelentőségére utal. Az elnevezés azonban önmagában nem jelenti, hogy Horvátország tényleg állam lenne, sőt az egyezmény életbeléptetése után is a királyi hatalom magyar maradt.⁹⁰ Emellett a társországnak nem volt sem parlamentje, sem kormánya, pedig ezek az államiság nélkülözhetetlen tartozékai. Ő ugyanis a szabort tartománygyűlésnek tartotta, a báni kormányt pedig csupán végrehajtó szervnek, amelynek csak osztályai vannak és nem miniszterei, amely nem tartozik felelősséggel a törvényhozó testülethez. Beksics elutasította azt a horvát tézist is, mely szerint az 1868. évi XXX. t.c. elismerte Horvátország „állami területét”. Kifejtette, hogy „a magyar birodalomban csak egy állami terület van s ez a magyar, nem pedig horvát-magyar.”⁹¹ Mivel a királyság és a király legitimálásának és legalizálásának legkiválóbb és nélkülözhetetlen eleme a koronázás, Szent István koronája pedig csakis magyar, ezért kétségtelen, hogy a király nem lehet horvát. Mindezek nyomán Beksics Gusztáv úgy vélte, hogy Horvátország egy igen széleskörű magyarországi autonóm tartomány.

Jászi Viktor a magyar közjog egyetemi tanára sem gondolta, hogy az 1868: XXX. t.c. alapján történtek változások a magyar állami egységet illetően, mivel „az egyezmény az egységes magyar államhatalom alkotása volt”. Cáfolta, hogy Horvátország több volt egy tartománynál, mert az államisághoz nélkülözhetetlen volna a külön horvát királyi hatalom. Elutasította a horvát közjogi gondolkodásnak azt a szélsőséges véleményét, mely szerint az

⁸⁸ Beksics Gusztáv: A dualismus. Története, közjogi értelme és nemzeti törekvéseink. Budapest, 1892, 44. o.

⁸⁹ A fenti mű mellett lásd még: Beksics Gusztáv: Magyarosodás és magyarosítás: különös tekintettel városainkra. Athenaeum R.T., Budapest, 1883.; Beksics Gusztáv: A magyar nemzet függetlensége az állami és az egyházi külső kormányzatban különös tekintettel a magyar király apostoli jogaira és a kath. autonómiára; Athenaeum, Budapest, 1893.; Beksics Gusztáv: A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest, 1895.; Beksics Gusztáv: Magyarország jövője az újabb nemzeti elhelyezkedés alapján. Athenaeum, Budapest, 1900.; Beksics Gusztáv: Közjogunk és nemzeti törekvésünk. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest, 1903.

⁹⁰ Beksics: 1892, 246. o.

⁹¹ U. o. 248. o.

egyezmény „nemzetközi szerződés” jelleggel bírt, illetve a horvát jogtudósok állítását, hogy alkotmányos törvényről van szó.⁹² Sőt, elfogadhatatlannak tartotta még a sarkalatos (szerves/organikus) törvénynek minősítését is, amely a záró rendelkezésből következik (amely azonos az 1867:XII. tc-el), és előírja, hogy a törvényt módosítani csak a két szerződő fél közös beleegyezése alapján lehet. Viszont Jászi Viktor szerint az 1868. évi XXX. tc. „jogi minősítés szerint a magyar országgyűlés és a király által alkotott egyszerű törvény”, ezért ő a horvát autonómia jogi alapját a magyar állam akaratában találja. A törvénycikk módosításának eljárását szabályozó 70. § rendelkezését is „a magyar állam alapította meg”.⁹³ A horvát szabor részvételét a jogalkotásban azzal magyarázta, hogy a szabor „a magyar állam egyik szerveként” vett részt a törvényalkotásban.⁹⁴ Ezen állítása nehezen állja meg a helyét, annál is inkább, mert az egyezmény nem rendelkezik a horvát száborról, mivel az a horvát autonómia része. Emellett a kiegészítési törvénycikk 70. §-e expressis verbis kimondja, hogy sarkalatos törvényről – alaptörvényről van szó, amelyet a két ország közös akaratával hoz létre, és amely a szentesítés után, „mint Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közös alaptörvénye, a nevezett országok külön törvénykönyveibe igttattatik”. Az egyezmény „az egyezkedő országok külön törvényhozásainak tárgya nem lehet, s változás rajta csak ugyanazon módon, amint létrejött, mindazon tényezők hozzájárulásával tétethetik, a melyek kötötték.”

Csak autonóm tartománynak minősítette Horvátországot Ferdinándy Géza is. A magyar közjog budapesti egyetemi tanára szerint a törvény nem érintette magának az államnak az egységét, tehát sem a királyi hatalomnak, sem a koronának, sem az állampolgárságnak, melyek magyarok maradtak, ahogy a Szent Korona országai továbbra is a magyar államot alkották. „Horvátország nem állam, hanem annak csak egy része, tartománya” – vélte Ferdinándy.⁹⁵ Bárány János szerint az egyezmény megkötése után is a társországok az egységes magyar államnak kiegészítő részei maradtak függetlenül attól, hogy az államot két politikai nemzet alkotta.⁹⁶ Reagált az 1874. január 10-i horvát törvényre, amely kimondja „Horvát-Szlavónországok törvényes önállóságát a magyar koronához való kapcsolatban.”⁹⁷ Ugyanis a magyar állampolgárság, az ország neve – Szent István koronájának országai –, az állam feje (aki a külfölddel szemben csak mint magyar király szerepel), valamint a szerződésekben szereplő Magyarország vagy Osztrák-Magyar Monarchia név egyaránt bizonyítja, hogy államisága csak Magyarországnak volt.

VII. Konklúzió

Véleményem szerint az 1868:XXX. tc. alapján létrejött „állami közösség” nem volt szövetségi állam, azaz föderáció, függetlenül attól, hogy az egyezményben Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok megkapták a „társországok”-ként való elismerést, emellett a törvénycikk a szábor „tartománygyűlés” helyett „horvát országgyűlésnek” nevezte. Az állami közösséget nem nevezhetnénk föderációnak még akkor sem, ha elfogadnánk Ferdo Čulinović állítását, mely szerint Horvátország „mint tagállam” átruházta az ügyeinek egy részét a „szövetségi államra”.⁹⁸

⁹² Milan Valentić i.m. 154. 27. sz. lábjegyzetben formailag „igazi nemzetközi szerződésnek” nevezte a horvát és a magyar királyi bizottságok 1866. évi eredménytelen kiegészítési tárgyalásokat.

⁹³ Vö. Jászi Viktor: Tanulmányok a magyar-horvát közjogi viszony köréből. Budapest, 1897. Vö.: Magyar Jogi Lexikon IV. köt. Budapest, 1903. 208. o.

⁹⁴ U. o. 209. o.

⁹⁵ Ferdinándy Géza: A magyar alkotmány történelmi fejlődése. Budapest, 1906, 141. o.

⁹⁶ Bárány János: A társországok közjogi viszonya a magyar államhoz. Budapest, 1889, 83. o.

⁹⁷ U. o. 85. o.

⁹⁸ Ferdo Čulinović Károlyvárosban született, gyermekkorában Zenggen élt. Jogi tanulmányait Zágrábban végezte, majd a Szerb-Horvát-Szlavén (1929-től Jugoszláv) Királyság idején (1924-1942) az igazságszolgáltatásban dolgozott Vajdaságban. 1950-től 1967-ig volt a zágrábi jogi kar jogtörténész professzora.

Ugyanis a két fél nem volt egyenrangú, Horvátországnak nem volt parlamentnek felelős kormánya, a törvényhozást illetően pedig minden törvényjavaslat felterjesztését a budapesti minisztertanácsnak kellett engedélyezni és megküldeni a királyhoz. Kétségtelen az is, hogy Horvátország nem tudta kifejezni a saját állami akaratát az Osztrák-Magyar Monarchián belül sem, mert ezt csak a magyar kormány útján lehetett megvalósítani. A külfölddel pedig egyedül az Osztrák-Magyar Monarchia létesíthetett kapcsolatokat.

A reálunió elmélete sem állja meg a helyét, mert Horvátország (Szlavónia és Dalmácia) nem volt független és önálló állam, amely Magyarországgal unióba lépett volna. Márpedig uniót két önálló állam hozhat létre, amelyek bizonyos közös ügyek intézésére közös hatalmi szerveket hoznak létre. Kétségtelen, hogy Horvátország és Magyarország között léteztek közös ügyek, melyeket a közös szervek (országgyűlés, kormány) intéztek, valamint, hogy működött a szabor és a báni kormány, de Horvátország nem volt önálló állam. Nem fogadható el a „több állam államáról” illetve „állam az államban” (*Staatensstaat*) szülő nézet sem, hiszen ennek alapjául az a feltevés szolgál, hogy a kiegyezési törvénycikk államközi szerződés volt, melyet Horvátország és Magyarország mint két külön állam kötött. Elutasítjuk Ferdo Čulinović akadémikus teóriáját, aki a Pliverić-féle elmélet nyomán azt állította, hogy a „közös magyar-horvát szervek”, azok pedig a rájuk bízott ügyeket nem a Magyarországtól kapott jog alapján végezték, hanem ex mandatu a horvát szabor részéről, vagyis jure delegatio. Ebből szerinte az következik, hogy Horvátországnak a kiegyezés után is megmaradt az államiság mindhárom eleme: külön hatalmi szervezete, saját elkülönített territórium és „politikai nemzete.” A zágrábi jogászprofesszor olvasatában a szabor az átruházást az állami akarat (Georg Jellinek szerint az államiság egyik alappillére) kifejezéseként tette meg. Azonban nem tűnik logikusnak az „állami közösségre” bízni egy egész sor olyan ügyet, melyek jelentősen csorbították Horvátország (Szlavónia és Dalmácia) korábbi jogait, mint például: az újoncainlás és a honvédelem (az 1868.XXX. tc. 7. §); a pénzügyek (8. §); bankügyek, posták, vasutak, kikötők, hajózás (9. §); valamint az állampolgársági ügyek. Emellett a horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter nem szolgálhatta a horvát érdekeket, hanem éppen ellenkezőleg a magyar érdekeket, hiszen a magyar kormány tagja volt, és a „közös országgyűlésnek” tartozott felelősséggel, nem pedig a szabornak.

A bán szerepe is gyengült, és függő lett a magyar miniszterelnök személyétől, a tengerészeti jogban pedig Horvátországnak nem volt beleszólása (48. §). Jóllehet a közös országgyűlésre való hivatkozás a horvát jogtudományi írásokban szinte nélkülözhetetlen, a magyar szakirodalom általában megjegyzi, hogy a magyar-horvát közös ügyeket a magyar országgyűlésen tárgyalták. Mezey Barna és Sente Zoltán árnyaltabban a „magyarországi törvényhozás” kifejezést használják.⁹⁹ Kiemelik, hogy „közös ügyeket tárgyalandó törvények esetén a magyar képviselőházban 40 horvát képviselő foglalt helyet, szólalt fel és szavazott.”¹⁰⁰ Egyetértek Sári János professzor állításával, mely szerint a horvát-magyar kiegyezés által bevezetett „intézményi elrendezés” nem illeszthető be sem az összetett államok (perszonálunió, konföderáció) egyik formációjába sem, de jogi természete alapján eltér a belső államok különböző megoldásaitól is (tartomány, fejedelemség stb.).¹⁰¹ A létrehozott kormányzati modellről kialakult heves közjogi vitákkal kapcsolatban megjegyzendő, hogy a hatályos horvát alkotmány preambuluma felsorolja a horvát állami folytonosság lépcsőfokainak azon állomásait, melyeket kétségtelennek tartja: a horvát-magyar kiegyezést, a horvát-magyar perszonális uniót, az 1527. évi cetini királyválasztó ülés döntését, az 1712. évi horvát Pragmatica

⁹⁹ Mezey-Sente: i.m. 366. o.

¹⁰⁰ U. o.

¹⁰¹ Sári: i.m. 323. o.

sanctiot.¹⁰² Sári professzor kiemeli, hogy Horvátország a képviselőházban kollektíve képviseltette magát és nem magyar választókerületek, emellett elismeri, hogy „a horvát főrendek saját jogon voltak tagjai a főrendiháznak”.¹⁰³ Ez az álláspont máig fennálló vita, mivel a magyar felfogás szerint nem volt külön horvát nemesség, amely ugyanakkor nem lett volna magyar.

Ami az egyezmény jogi természetét illeti a nemzetközi szerződés elméletet természetesen el kell utasítani, mert az 1868: XXX. tc. inkább „egyezményes törvény” volt, tehát különbözött az általános törvényektől, amelyek nem változtathatták meg a kiegyezési törvényt. A 70. § szerint az egyezményt Magyarország és a „társországok” kötötték, vagyis ez utóbbiakra már nem használatos a „részei” megfogalmazás. Mivel az egyezmény kimondja, hogy Szent István koronájának országai szétválaszthatatlanok egymástól, így Horvátország (Szlavónia és Dalmácia) szerves része volt a magyar államnak. Ezért a „társország” jogállását leginkább Észak-Írország, vagy esetleg Skócia, illetve Wales közjogi helyzetével tudnánk összehasonlítani az Egyesült Királyságon belül. Több bizonyíték is alátámasztja azt a tényt, hogy Horvátország nem volt egyenjogú partnere Magyarországnak. Elsősorban nem volt külön horvát-szlavón-dalmát királyi méltóság, hanem az uralkodó csak magyar király volt. A királyi hatalom Horvátországban is magyar volt, mert Horvátországnak nem volt közvetlen kapcsolata a királlyal, s ezért nem tudta kifejezni saját „állami akaratát”. A koronázás Szent István koronájával történt, nem volt külön horvát koronázás, a királyi pecsét is ugyanaz volt Horvátországban, mint Magyarországon. A horvátoknak nem volt külön udvartartásuk sem. Végül, az állampolgárság az egész magyar államban egy és ugyanaz volt (1879:L. tc. 1. §), de azokra az állampolgárokat, akik Horvát-Szlavónország területén községi illetőséggel bírtak, alkalmazandó volt a „horvát-szlavón honos” kifejezés és jogszabályozás. Viszont ez az „országos illetőség” nem jelentett külön állampolgárságot. Hozzáfűzném, hogy bár a közös országgyűlés jogilag magyar-horvát volt, valójában magyar országgyűlés maradt. Jóllehet olykor a szakirodalomban szerepel a „közös kormány” megjelölés is, az nem felel meg a valóságnak, mert a törvénycikk „központi” kormányról beszél. Az 1868:XXX. tc. kétségtelenül igen széles körű autonómiát biztosított Horvátországnak: saját területtel rendelkezett, száborral, báni kormányzattal, autonómiával a közigazgatásban, igazságszolgáltatásban, vallási és oktatási ügyekben, a területén élő lakosságot pedig politikai nemzetnek ismerte el a magyar országgyűlés.

A két alternatíva – a föderatív (szövetségi állami) vagy az autonóm területi (tartományi, társországi) státusz – között mérlegelve Horvátország kiegyezés utáni alkotmányjogi állását illetően megemlítenénk még Antal Tamás professzor nézetét. Magyarországot egységes államnak tartja, mert ha Horvát-Szlavónországot egy szövetségi állam tagállamaként értelmeznénk, akkor el kellene tudni határolni a Magyar Királyságban egy tagállami és egy szövetségi szintet, pontosabban annak közjogi intézményeit. Emellett az alkotmánynak egyértelműen kifejezésre kell juttatnia, hogy szövetségi államról, benne pedig tagállamokról van szó, a tagállamoknak szintén kell, hogy legyen alkotmányuk, mert ez fejezi ki leginkább az önálló állami léthez való jogot, még, ha ez az államiság jogilag korlátozott is. Olvasatában ez minimum két tagállamot feltételez a szövetségben belül. Az USA és a Német Császárság példájára hivatkozva azt tartja, hogy a tagállamok saját országgyűléseitől eltérő, rendszerint kétkamarás szövetségi (birodalmi) törvényhozó szerv szükséges mint legfőbb szövetségi államhatalmi szerv, amelyből az egyik ún. szövetségi kamara, ebben a tagállami kormányok vagy a tagállami entitások meghatalmazottja vagy szenátorai foglalnak helyet. Megjegyzi, hogy

¹⁰² Ustav Republike Hrvatske. Pročišćeni tekst. Narodne novine (NN) 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14. Lásd: Heka László – Jakó Nóra – Mikes Lili – Pongó Tamás – Szakály Zsuzsa (szerk.): Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2016.

¹⁰³ Sári: i.m. 323. o.

az Osztrák Császárság is föderatív struktúrájú volt 1860-tól, ezt a *Reichsrat*, majd annak képviselőháza fejezte ki, mivel 1873-ig ún. választmányi elv alapján szerveződött.

A választójogi reform után, a korporatív elv miatt már változott a Képviselőház jellege, miközben helyette igazi szövetségi kamara nem alakult ki, hiszen az Urak Háza nem volt az. Ez a *sui generis* szerkezeti megoldás lényegében megrekedt valahol a szövetségi és az egységes állami törvényhozó szerv között. Magyarország egységes mivolta megnyilvánul abban, hogy Horvátország Magyarország autonóm területe volt (és nem tagállama), mivel esetében nem álltak fenn a föderáció feltételei: a tagállamok saját kormányai egymáshoz mérten egyenlők, emellett párhuzamosan léteznie kell még egy elkülönülő szövetségi kormánynak is; továbbá megfelelő államterületeknek, megkettőződött állampolgárságnak (tagállaminak és szövetségi államinak) a kettős struktúra miatt, amelyek a több-kevesebb elven összefüggenek egymással. Az egyértelműen izolálható államterület kivételével a fenti követelmények nem valósultak meg, az állampolgárság is csak magyar volt, azzal, hogy létezett horvát honosság. Párhuzamot von Erdéllyel, melyet szintén nem tart tagállamnak, sőt még tartománynak sem a számos különleges jogállapota ellenére. Viszont kiemeli, hogy az Erdélyi Fejedelemség 1848 előtt külön államnak minősült és nem pedig tagállamnak.

Másik kedves kollégánk véleményét, Mezey Barna professzorét is szeretném megosztani a sajátom mellett. Szerinte Magyarország és Horvátország közötti közjogi viszony a Staat és a Landes kapcsolatra utal, ezért nevezi Horvátországot tartománynak illetve autonómiának. Habár általánosan elfogadott az egységes magyar államról szóló elmélet, a magyar királyság valóban nem volt egy központosított állam, mivel a részei (katonai védterületek, társországek) jelentős önállósággal bírtak.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a horvát-magyar kiegyezés által bevezetett állammodell nem hasonlítható össze más megoldásokkal, hanem egyedülálló megoldás maradt.

Felhasznált levéltári források

MNL OL MJ K27 - 1869.01.21.-i ülés. 3. Az 1867-68. évi azon magyar törvénycikkek kihirdetése Horvátországban, melyek Horvátországra is érvényesek – HSzSDM) illetve MNL OL MJ K27 – 1869. 07. 01. 40. ülés Magyar-horvát közös törvények kihirdetési módja 1. – HSzDM).

Irodalomjegyzék

Andrássi Dorottya: Az 1868-as nemzetiségi törvény és a magyar–horvát kiegyezés. Erdélyi Jogélet, 2020/2. sz., 141-150. <https://doi.org/10.47745/ERJOG.2020.02.07>

Antal Tamás: Szilágyi Dezső és műve. Jogtörténeti Tár 4. Szeged, 2016.

Arisztotelész: Politika. (Ford. Szabó Miklós). Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

Az 1865-1868. évi országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok (a továbbiakban: KI) V. 1. melléklet a 304. sz. irományhoz (CCLXXVI. ülés).

Barber, Nicholas W.: The Constitutional State, Oxford University Press, Oxford, 2011.

Beksics Gusztáv: A dualismus. Története, közjogi értelme és nemzeti törekvéseink. Budapest, 1892, 44.

Beksics Gusztáv: A magyar nemzet függetlensége az állami és az egyházi külső kormányzatban különös tekintettel a magyar király apostoli jogaira és a kath. autonomiára; Athenaeum, Budapest, 1893.

Beksics Gusztáv: A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest, 1895.

Beksics Gusztáv: Közjogunk és nemzeti törekvésünk. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest, 1903.

Beksics Gusztáv: Magyarország jövője az újabb nemzeti elhelyezkedés alapján. Athenaeum, Budapest, 1900.

Beksics Gusztáv: Magyarosodás és magyarosítás: különös tekintettel városainkra. Athenaeum R.T., Budapest, 1883.

Bidermann, H. J.: Législation autonome de la Croatie et aperçu de l'histoire du droit Croate. In: Revue du Droit International et de Législation Comparée tome VIII. Gand, 1876. 215-292.

Bihari Mihály: A modern szuverenitás elméleti alapjai Kísérlet egy funkcionista rendszerszemléletű szuverenitáselmélet alapjainak kidolgozására. In MTA Law Working Papers, 2014/51.

Bíró Péter: A központi jogszabályok kihirdetésének története Magyarországon 1848-tól napjainkig. Miskolci Jogi Szemle, 2023/2. sz., 78-102. o. <https://doi.org/10.32980/MJSz.2023.2.78>

Borislav Grgin: Hrvatski i slavonski banovi za vladavine Korvina i Jagelovića. In: Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Institut za povijesne znanosti Mađarske akademije znanosti, Hrvatski institut za povijest. Budimpešta, 2015.

Buczynski, Alexander – Matković, Stjepan: Korespondencija Josip Pliverić – Georg Jellinek iz 1885. godine. Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, 6. 2000, Zagreb, 2000, 1053-1084. o.

Chambers, Simone: Constitutional State and Constitutionalization, In Allen A. – Mendieta E. (eds.): The Cambridge Habermas Lexicon. Cambridge University Press, Cambridge, 2019. str. 69-74. o. <https://doi.org/10.1017/9781316771303.021>

Chronowski Nóra – Drinóczi Tímea (szerk.): Európai kormányformák rendszertana, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2007.; Petrétei József: A „jó” kormányforma. In Társadalmi Szemle, 1994/3. sz. 54-61. o.

Čulinović, Ferdo: Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX i XX vijeka. Zagreb, 1953.

Csengery Antal: Hivatalos iratok és levelek. Fontes Historiae Hungaricae aevi recentioris. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1928.

Dabinović, Antun: Hrvatska državna i pravna povijest: s reprodukcijama najvažnijih dokumenata i slikama, pretisak izdanja iz 1940. god. Matica hrvatska, Zagreb, 1990.

Dalibor Čepulo: Croatian Constitutionalism from Autonomy to the State. In Comparative Constitutionalism in Central Europe. Central European Academic Publishing, Miskolc – Budapest, 2022, 37-56. o. https://doi.org/10.54171/2022.lcslt.ccice_3

Dareste, François Rodolphe: Compromis politique entre la Hongrie et la Croatie. In: Les constitutions modernes, tome I, 1883, 1891 et 1910.

Dezső Márta – Somody Bernadette: A szuverenitás. In Kukorelli István (szerk.): Alkotmánytan I. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

Dowdall, Harold Chaloner: The Word „State”. Law Quarterly Review. Vol. 39. Stevens and Sons, 1923, 98-127.

Ferdinándy Géza: A magyar alkotmány történelmi fejlődése. Budapest, 1906, 141. o.

Gosewinkel, Dieter: The Constitutional State, In Pihlajamäki, Heikki – Dubber, Markus D. – Godfrey, Mark (eds): The Oxford Handbook of European Legal History. Oxford Handbooks, Oxford, 2018. A teljes kötet DOI száma: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198785521.001.0001> A hivatkozott fejezet DOI száma: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198785521.013.42>

Grotius, Hugo: A háború és béke jogáról. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.

Hamza Gábor: A cicerói állambölcsélet és a modern politikai tanok. In Revista Crítica de Historia de las Relaciones Laborales y de la Política Social, 2013/7.

Harding, Alan: The origins of the concept of the state. History of Political Thought. vol. 57. 1994.

Heka László – Jakó Nóra – Mikes Lili – Pongó Tamás – Szakály Zsuzsa (szerk.): Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2016.

Heka László: A horvát bán Magyarország alkotmánytörténetében. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Szeged, 2002.

Herzog, Roman: Államkapcsolatok. In Takács Péter (szerk.): Államtan. Írások a XX. századi általános államtudományok köréből. Szent István Társulat, Budapest, 2003, 849. o.

Horbec, Ivana: Prosvijećeni apsolutizam i banska služba. Uvod u politiku hrvatsko-slavonskih staleža /1756.-1790.). In: Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Institut za povijesne znanosti Mađarske akademije znanosti, Hrvatski institut za povijest. Budimpešta, 2015.

Horn, Gustave: Le Compromis De 1868 Entre La Hongrie Et La Croatie. Et celui de 1867 entre l’Autriche et la Hongrie, etude historique et critique. Paris, 1907.

Ifj. Bertényi Iván: A tragédia eloszele? A budapesti sajtó Magyarország sorsáról 1918 tavaszán. In Kisebbségkutatás, 2008/3. sz.

Ifj. Bertényi Iván: Magyar-horvát közjogi és politikai viták a századfordulón. Bánffy Dezső intrikái Khuen-Héderváry Károly horvát bán ellen. In Fodor Pál – Sokcsevits Dénes (szerk.): A horvát-magyar együttélés fordulópontjai: intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Horvát Történettudományi Intézet. Budapest, 2015.

Jászi Viktor: Tanulmányok a magyar-horvát közjogi viszony köréből. Budapest, 1897. Vö.: Magyar Jogi Lexikon IV. köt. Budapest, 1903. 208. o.

Jegyzőkönyvei a Magyarország s Horvát-Szlavon- és Dalmátországok közt fennforgó közjogi kérdések ügyében kiküldött magyar országos küldöttség és horvát-szlavon országos küldöttség közösen tartott üléseinek. Első ülés. 1868. április hó 28-án. CCIV. sz. ülés.

Jellinek, Georg: Allgemeine Staatslehre. Verlag von O. Haering. Berlin, 1900., 1914.

Jellinek, Georg: Az állam alkotmánya és a közjogi garanciái. In Takács Péter (szerk.): Államtan. Írások a XX. századi általános államtudományok köréből. Szent István Társulat, Budapest, 2003.

Jellinek, Georg: Die Lehre von Staaten-verbinding, Wien, 1882, 76. o.

Jellinek, Georg: Ueber Staatsfragmente. Verlag von Gustav Koester, Heidelberg, 1896, 35. o.

Jellinek-Pliveric: Das rechtliche Verhältnis Kroatiens zu Ungarn, 1885.

Josip Pliveric: Beiträge zum ungarisch-kroatischen Bundesrecht, 1886.

Jellinek, Georg: Krit. Vierteljahrsschrift für Gesetzgebung 1889.

Jeszenszki Béla: A társországok közjogi viszonya a magyar államhoz. Budapest, 1889, 83. o.

Kelsen, Hans: A szuverenitás fogalmának változása. Politzer, Budapest, 1931.

Kelsen, Hans: Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechtes. Beitrag zu einer Rechtslehre. J. C. B. Mohr, Tübingen, 1920, 1928.

Kelsen, Hans: Tiszta jogtan. (Bibó István – Erdély Leonóra ford.) ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest, 1988.

Krestić, Vasilije: Hrvatsko-ugarska Nagodba 1868. godine, Srpska akademija nauka i umetnosti. Posebna izdanja, Knjiga CDXXVIII. Odeljenje društvenih nauka. Beograd, 1969.

Kristó Gyula: A magyar-horvát perszónalunió kialakulása. In Tiszatáj, 2002/10. sz.

Le Fur, Louis – Posener, Paul: Bundesstaat und Staatenbund. Erster Band: Bundesstaat und Staatenbund in geschichtlicher Entwicklung. J. U. Kern's Verlag. Breslau, 1902, 52, 303, 305. o.

Le Fur, Louis: État fédéral et confédération d'États. Marchal et Billard, Paris, 1896.

Ludovik Crijević Tuberon: *Commentarii de temporibus suis / Komentari o mojem vremenu*. Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 2001.

MacCormick, Neil: *Law and the Constitutional State*, In *Institutions of Law: An Essay in Legal Theory, Law, State, and Practical Reason*, Oxford, 2007.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198267911.003.0004>

Mario Jelušić: O evoluciji ideje federalizma u hrvatskih ustavnih teoretičara. In: *Primjena federalnog načela i pouke ustavne reforme.* / Smerdel, Branko (szerk.). Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu - Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo. Zagreb, 2007, 189-203.

Máthé Gábor: Szuverenitáskérdések. In *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*. ORAC Kiadó, Budapest, 2023.

Mezey Barna: *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó. Budapest, 2003.

Mezey Barna: Speciális állammodellek a feudális korszak fejlődésében. In Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

Pálosfalvi Tamás: A bánok helye a királyság kormányzati struktúrájában. Királyi hatalom és területi különkormányzat 1435-1526. In Fodor Pál – Sokcsévits Dénes (szerk.): *A horvát-magyar együttélés fordulópontjai: intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Horvát Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.

Pecze Ferenc: A magyarországi és horvátországi követek óvásjogától az interpellációs jogig, kitekintéssel a nyugat-európai rokonjogokra (XVII-XIX. század). In *Az európai alkotmánytörténet és a nyolc évszázados magyar-horvát államközösség fejlődése (1102-1918)*. A Hunyadi Szövetség füzetek 10., Budapest, 2001, 93-126.

Pecze Ferenc: Adalék két európai kettős államközösség hagyományához. A magyar-horvát és a lengyel-litván perszonálunió. In Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Emlékkönyv Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica. Tom. LXXIII. Fasc. 44. Szeged, 2010, 671-682.

Péteri Zoltán: Az államok rendszerezése: államtípusok és államformák. In: Takács Péter (szerk.): *Államelmélet*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997.

Platón: *Az állam*. (ford. Jánosy István) Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2001.

Pliveric, Joseff: *Der kroatische Staat*, 1887.

Pliverić, Josip: *Personal- und Realunion. Mit einem Anhang. Das rechtliche Verhältniss zwischen Oesterreich und Ungarn von Franz von Juraschek, dr. jur. et phil., Privatdozent für allgemeines und oesterr. Staatsrecht an der Karl-Franzens-Universität-zu Graz., Berlin, Carl Heymann's Verlag*, 1878.

Pliverić, Josip: Realna i osobna unija. In: *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu*, god. 4 (1878), br. 8, 393–399. o.; br. 9, 436–443. o.; br. 11, 536-543. o.

Sári János: A hatalommegosztás történelmi dimenziói és mai értelme, avagy az alkotmányos rendszerek belső logikája. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.

Sári János: Kormányzás-kormányzati rendszerek-kormányformák. In Kukorelli István (szerk.): Alkotmánytan I., Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

Schweitzer Gábor: Magyarország történelmi alkotmányának konstrukciója és szimbolikája. In Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére. ORAC Kiadó, Budapest, 2023.

Skinner, Quentin: A Genealogy of the Modern State. Proceedings of the British Academy, 2009. <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197264584.003.0011>

Stanko Andrić: Klaićev udio u raspravama hrvatske i mađarske historiografije. In: Potonuli svijet – rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju, szerk. Stanko Andrić, Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2001.

Stanley I. Benn: The Uses of Sovereignty. In Political Studies, 1955. Vol. 3. No. 2., 109-122. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1955.tb01026.x>

Stefanović, Jovan: Ustavno pravo FNRJ i komparativno. Nakladni zavod Hrvatske. Zagreb, 1950.

Strayer, Joseph R.: On the Medieval Origins of the Modern State. Princeton University. Princeton, 1970., 1998.

Takács Gábor (szerk.): Állambölcseleti töredék. Somló Bódog írásai és hátrahagyott jegyzetei egy megírni tervezett Állambölcseletből. A Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának kiadványai. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016.

Takács Imre: Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. In Kukorelli István (szerk.): Alkotmánytan I. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

Takács Péter: A modern állam. In Szabó Miklós (szerk.): Bevezetés a jog- és államtudományokba. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001, 209-241.

Takács Péter: Az államok rendszertana és tipológiája. Államelméleti elemzés. Akadémiai doktori értekezés. (kézirat) Budapest, 2021.

Takács Péter: Az államok rendszertana és tipológiája. Államelméleti elemzés. Akadémiai nagydoktori mű, Széchenyi István Egyetem, Budapest, 2022.

Takács Péter: Az államok rendszertana és tipológiája. Államelméleti elemzés. Gondolat Kiadó, Budapest, 2023.

Tóth J. Zoltán: Állam- és jogelméleti előadások. Patrocinium, Budapest, 2018.

Trócsányi László – Csink Lóránt: Államforma, kormányforma, államszerkezet. In: Trócsányi László – Schanda Balázs – Csink Lóránt (szerk.): Bevezetés az alkotmányjogba. Hvg-Orac, Budapest, 2012.

Ustav Republike Hrvatske. Pročišćeni tekst. Narodne novine (NN) 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14.

Valentić, Milan: O jednom pristupu državnopravnoj povijesti. In: Časopis za suvremenu povijest, Vol. 5. No. 1. Zagreb, 1973., 147-160.

Varga Szabolcs – Sokcsévits Dénes: A horvát szabor története. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2022.

Varga Szabolcs: Bán vagy alkirály? A horvát-szlavón báni hatalom a 16-17. században. In Fodor Pál – Sokcsévits Dénes (szerk.): A horvát-magyar együttélés fordulópontjai: intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Horvát Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.

Visegrády Antal: Államtan. Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2004.

Vlasta Švoger – Tamara Tvrtković: Između ugrofilije i ugrofobije. Slika Mađara u Hrvatskoj od 16. do 19. stoljeća. In: Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Institut za povijesne znanosti Mađarske akademije znanosti, Hrvatski institut za povijest. Budimpešta, 2015.